

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ
ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΒΕΝΕΤΙΑΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ Αρ. 30

ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗ ΕΛΛΑΔΑ

Προσεγγίζοντας την ιστορία της

τόμ. Α΄

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ
Χρύσα Μαλτέζου

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΩΝ
Δέσποινα Βλάσση – Αγγελική Τζαβάρα

ΑΘΗΝΑ - ΒΕΝΕΤΙΑ 2010

Σπύρος Καρύδης

Ὁργάνωση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας

Ἡ πολλαπλότητα τῶν μορφῶν

Ὁ βενετοκρατούμενος χῶρος δέν ἀποτελεῖ ἐνιαία γεωγραφική ἐνότητα, ἀλλά ψηφίδες, ἀλλοῦ περισσότερο καί ἀλλοῦ λιγότερο ἐκτεταμένες, μέ ἐξαιρεση βέβαια τήν Κύπρο καί τήν Κρήτη. Ἐπίσης δέν εἶναι σταθερός· ἀποτελεῖ ἕναν δυναμικό χῶρο ἀυξομειούμενο λόγω τῆς διαφορετικῆς ἑναρξης καί τῆς διάρκειας τῆς κατοχῆς τοῦ κάθε τόπου καί φυσικά τῆς ἀπώλειας ἢ τῆς προσάρτησης ἐδαφῶν σέ διάφορα διαστήματα. Ἐπιπλέον ὁ χῶρος ἐμφανίζεται διοικητικά διασπασμένος σέ ἀνεξάρτητες διοικητικές περιφέρειες, ὑπαγόμενες ἀπευθείας στήν κεντρική διοίκηση.

Ἀνάλογη εἶναι ἡ εἰκόνα καί στό θρησκευτικό ἐπίπεδο. Οἱ ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες ἀποτελοῦν ξεχωριστές ἐνότητες, χωρίς νά ἐντάσσονται σέ κοινή ἀνώτερη ἐκκλησιαστική διοίκηση. Τοῦτο ἰσχύει τόσο γιά τή λατινική ἱεραρχία πού ἐγκαθιδρύθηκε μετά τήν κατάληψη τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀπό τόν 13ο αἰῶνα καί μετά, ὅσο καί γιά τήν ὀρθόδοξη ἐκκλησία, ἀποτυπώνει δέ τήν εἰκόνα πού παρουσίαζαν οἱ περιφέρειες αὐτές πρὶν ἀπό τήν κατάκτηση, μόνο πού τότε ἡ ἄμεση ἢ ἔμμεση ὑπαγωγή τους στό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο λειτουργοῦσε ὡς ὁρατό σημεῖο ἐνότητας, ἐνῶ μετά τή λατινική κατάκτηση, ἡ κατάργηση τῶν ἐπισκοπικῶν θρόνων στίς περισσότερες περιοχές καί ἡ ἀπαγόρευση ἢ παρεμπόδιση τῆς σχέσης τῶν ὀρθοδόξων μέ τό πατριαρχεῖο προσέδωσε στόν βενετοκρατούμενο ὀρθόδοξο χῶρο ἰδιάζοντα χαρακτηριστικά.

Ἡ μελέτη ἐπομένως τῆς ὀργάνωσης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας στόν βενετοκρατούμενο ἑλληνικό χῶρο συνίσταται οὐσιαστικά στή μελέτη τῶν ἐπιμέρους τοπικῶν ἐκκλησιῶν τῆς Κέρκυρας καί τῶν Παξῶν, τῆς Κεφαλληνίας μέ τή Ζάκυνθο καί τήν Ἰθάκη, τῆς Κρήτης, τῶν Κυθήρων, τῆς Κύπρου, τῆς Λευκάδας, τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, καί τῆς Πελοποννήσου, ὅπως αὐτή ὀργανώθηκε στό σύντομο διάστημα τῆς β' βενετοκρατίας. Στίς ἐκκλησιαστικές αὐτές περιφέρειες διαπιστώνονται διαφορές στήν ὀργάνω-

νωση πού όφείλονται στη διαφορετική χρονικά έναρξη τής βενετοκρατίας στην κάθε περιοχή, στη διαφορετική όργάνωση του κάθε εκκλησιαστικού χώρου πριν από τήν ύπαγωγή του στο βενετικό κράτος, στη διαφορετική κατά τόπους αντιμετώπιση από τή Βενετία επιμέρους θεμάτων και στη σταδιακή διαφοροποίηση τής πολιτικής τής Γαλινοτάτης απέναντι στην όρθόδοξη εκκλησία και τους πληθυσμούς των κτήσεων της από τό τέλος του 16ου αιώνα και στη συνέχεια. Υπάρχει βέβαια ό κοινός ξένος κυρίαρχος, ή Βενετία, πού έντάσσει όλες αυτές τίς ξεχωριστές περιπτώσεις σε ένα κοινό σχήμα και τους προσδίδει έναν βαθμό όμοιογένειας, ό όποιος όμως έν τέλει παραμένει μικρός και περιορίζεται σε συγκεκριμένους τομείς τής λειτουργίας των τοπικών εκκλησιών, στους τελευταίους ιδιαίτερα αιώνες τής βενετοκρατίας. Η μελέτη έπομένως τής εκκλησιαστικής όργάνωσης του χώρου κινείται ανάμεσα στην πολλαπλότητα των μορφών και στην αναζήτηση μιās ανέφικτης όμοιομορφίας ή κοινών παραμέτρων όργάνωσης, απότοκων τής βενετικής εκκλησιαστικής πολιτικής στις περιοχές, οί κύριοι άξονες τής όποιας πάντως είναι κοινοί, άκόμη και όταν αυτή δέν εμφανίζεται ένιαία.

Ό βενετοκρατούμενος όρθόδοξος έλληνικός χώρος βρέθηκε από τόν 13ο αιώνα μέσα σε ένα πλαίσιο έξουσίας πού προσδιοριζόταν θρησκευτικά ως λατινικό, μέ ιδιάζοντα όμως χαρακτηριστικά ως προς τή διαχείριση τής αναγκαστικής συνύπαρξης του όρθόδοξου και του λατινικού δόγματος, πού γεννούσε προβλήματα στο θρησκευτικό μέ έντονες άντανακλάσεις και στο πολιτικό επίπεδο. Η Βενετία θεωρούσε σκόπιμη τήν ύποστήριξη τής λατινικής εκκλησίας στις άποικίες της και παραχώρησε οικονομικά προνόμια στους λατίνους ιεράρχες ή άναγνώρισε παλαιότερα. Ταυτόχρονα όμως έδωσε προτεραιότητα στα δικά της συμφέροντα, πού δέν ήταν πάντοτε ταυτόσημα μέ εκείνα του λατινικού κέντρου, και δέν δίστασε νά έλθει σε άνοικτη σύγκρουση μέ αυτό και νά ύποστηρίξει τους όρθόδοξους υπηκόους της έναντι των άπαιτήσεων, των πιέσεων ή των προσηλυτιστικών διαθέσεων των έκπροσώπων τής λατινικής εκκλησίας, άποβλέποντας στην επικράτηση τής ήρεμίας στις κτήσεις της.

Η τακτική τής Βενετίας στην όργάνωση τής όρθόδοξης εκκλησίας των υπό τήν κυριαρχία της περιοχών δέν εμφανίζεται ένιαία. Η διαφορετική αυτή αντιμετώπιση σχετίζεται τόσο μέ τόν χρόνο όσο και μέ τόν τρόπο ένταξης τής κάθε περιοχής στο βενετικό κράτος.

Τόν 13ο αιώνα ή Βενετία εμφανίζεται περισσότερο επιθετική απέναντι στην όρθόδοξη εκκλησία, καταργώντας στις περισσότερες περιπτώσεις τίς όρθόδοξες έπισκοπές. Η στάση αυτή ήταν σύμφωνη μέ τή γενικότερη τάση τής άντικατάστασης των όρθόδοξων

ιεραρχῶν μέ λατίνους, μέσα στό πλαίσιο τῆς προσπάθειας τῆς λατινικῆς ἐκκλησίας γιά τήν επέκταση τῆς δικαιοδοσίας της στήν Ἀνατολή. Ἔτσι, μέ ἐξαίρεση τήν Κέρκυρα, στήν ὁποία ἡ σύντομη κυριαρχία της δέν εἶχε καμιά ἐπίπτωση στήν ἐκκλησιαστική ὀργάνωση, καταργεῖ τούς ὀρθόδοξους ἐπισκοπικούς θρόνους στήν Κρήτη καί στήν Εὐβοία καί ἀναθέτει τή διοίκηση τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν σέ πρωτοπαπάδες, ἐνῶ ἐμφανίζεται περισσότερο διαλλακτική στή Μεθώνη καί τήν Κορώνη, ὅπου οἱ ὀρθόδοξοι ἐπίσκοποι διατηροῦνται παράλληλα μέ τούς λατίνους, μέ τόν ὅρο ὅμως νά μεταφέρουν τήν ἔδρα τους ἔξω ἀπό τίς πόλεις. Ἡ συσχέτιση τῆς ἐπιθετικῆς αὐτῆς τακτικῆς μέ τή στάση τοῦ πληθυσμοῦ ἀπέναντι στούς κατακτητές, εἰδικά στήν περίπτωση τῆς Κρήτης, φαίνεται εὐλογη, ἡ διαφοροποιημένη μάλιστα στάση τῆς Βενετίας στή Μεθώνη καί τήν Κορώνη ἐνισχύει τήν προσέγγιση αὐτή, ἄν καί οἱ πραγματικοί λόγοι πού ὀδήγησαν στίς ἐπιλογές αὐτές δέν ἔχουν πλήρως διευκρινιστεῖ. Ὅσο γιά τήν ἀπομάκρυνση τοῦ ὀρθόδοξου ἐπισκόπου ἀπό τό ἀστικό κέντρο, αὐτή συνήθως ἐρμηνεύεται ὡς προσπάθεια ἀποφυγῆς τῆς συσπείρωσης τῶν Ἑλλήνων γύρω ἀπό τήν Ἐκκλησία, θά μπορούσε ὅμως νά εἰδωθεῖ καί ὡς ἐφαρμογή τῆς ἐκκλησιολογικῆς ἀρχῆς, ὅπως αὐτή ἐκφράστηκε ἀπό τόν 9ο κανόνα τῆς 4ης Συνόδου τοῦ Λατερανοῦ τό 1215, σύμφωνα μέ τήν ὁποία δέν ἦταν δυνατόν νά ὑπάρχουν δύο ἐπίσκοποι στήν ἴδια πόλη.

Ἡ συμπερίληψη κατά τόν 14ο καί τόν 15ο αἰῶνα στίς κτήσεις τῆς Βενετίας πολλῶν περιοχῶν ἔγινε εἴτε μέ τή μορφή τῆς ἐθελούσιας εἰσόδου, πού συνοδεύτηκε μέ συμφωνίες καί ὅρους τήρησης καί σεβασμοῦ τοῦ ἰσχύοντος δικαίου καί τῶν συνηθειῶν τοῦ τόπου, συμπεριλαμβανομένων καί τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὅπως στήν Κέρκυρα τό 1386, στήν Τήνο τό 1390, στή Θεσσαλονίκη τό 1423, στά νησιά τοῦ βόρειου Αἰγαίου (Σκύρο, Σκιάθο καί Σκόπελο) τό 1453 καί στή Μονεμβασία τό 1463, εἴτε μέ παραχώρηση ἀπό τούς προηγούμενους κατόχους τους, ὅπως στό Ναύπλιο τό 1388, στήν Αἴγινα τό 1451 καί στήν Κύπρο τό 1489. Σέ ὅλες σχεδόν τίς περιπτώσεις ἡ ἔνταξη συνοδεύτηκε ἀπό ὁμοιόμορφη ἀντιμετώπιση τοῦ ζητήματος τῆς ὀργάνωσης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας. Ἡ Βενετία διατήρησε στίς περιοχές αὐτές τήν ἤδη διαμορφωμένη ἐκκλησιαστική ὀργάνωση, ἀποβλέποντας προφανῶς στή διατήρηση τῆς λεπτῆς ἰσορροπίας πού εἶχε ἐπιτευχθεῖ στή συνύπαρξη τῶν δύο δογμάτων, ἀλλά καί στήν ἱκανοποίηση τοῦ πληθυσμοῦ, ὁ ὁποῖος ἀναζητοῦσε τήν προστασία τῆς Βενετίας σέ μιά ἱστορική συγκυρία ἐξαιρετικά δύσκολη, λόγω τῆς τουρκικῆς επέκτασης στόν ἑλληνικό χῶρο. Ἔτσι στήν Κέρκυρα, στήν Τήνο καί στό Ναύπλιο διατήρησε τόν πρωτοπαπά ἐπικεφαλῆς τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου. Στήν Κύπρο διατήρησε τό καθεστῶς πού ἴσχυε στή διάρκεια τῆς φραγκοκρατίας, δηλαδή τίς τέσσερις

ἀγροτικές ἐπισκοπικές ἔδρες. Στή Θεσσαλονίκη καί στά νησιά τοῦ βόρειου Αἰγαίου, τή Σκύρο καί τή Σκιάθο, διατήρησε τίς ἐπισκοπικές ἔδρες, ἐνῶ στήν Αἴγινα, σύμφωνα μέ βási-
σιμες ὑποθέσεις, ἐπέτρεψε τήν ἐγκατάσταση ὀρθόδοξου ἀρχιεπισκόπου. Ἐπιπλέον, μέ σει-
ρά ἀποφάσεων καί θεσπισμάτων ἀνανέωσε, ὅταν αὐτό τῆς ζητήθηκε ἢ κρίθηκε ἀπό τήν
ἴδια ἀναγκαῖο, τά παλαιά προνόμια τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, κάποια ἀπό τά ὁποῖα, ὅπως
ἡ ὀργάνωση τοῦ κλήρου τῆς Κέρκυρας, ἀνάγονταν στή βυζαντινή περίοδο τοῦ νησιοῦ.

Μέ τόν ἴδιο τρόπο ἀντιμετωπίστηκε τό ζήτημα τῆς διοίκησης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας
καί στίς περιοχές πού τήν ἴδια περίοδο πέρασαν στήν ἄμεση κυριαρχία καί διοίκηση τῆς
Βενετίας, ὅπως στά Κύθηρα (1363) καί στήν Εὐβοία (1390), καθῶς καί σέ ἐκεῖνες πού
περιῆλθαν σ' αὐτήν στό τέλος τοῦ β' βενετοτουρκικοῦ πολέμου, δηλαδή στήν Κεφαλλη-
νία καί στή Ζάκυνθο. Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ἡ Βενετία δέν παρενέβη στήν παγιωμένη
ἐκκλησιαστική ὀργάνωση τῶν τόπων πού ἐνέταξε στίς κτήσεις της. Ἔτσι διατήρησε στήν
Εὐβοία καί στά Κύθηρα τόν πρωτοπαπά, στή δέ Κεφαλληνία καί τή Ζάκυνθο τήν ἤδη ἐπί
Τόκκων διαμορφωμένη κατάσταση μέ ἕναν ἐπίσκοπο στήν Κεφαλληνία, μέ δικαιοδοσία
στή Ζάκυνθο, στήν Ἰθάκη καί στίς Στροφάδες, καί ἕναν πρωτοπαπά στή Ζάκυνθο.

Τήν ἴδια τακτική, τῆς διατήρησης τῆς ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης, ἀκολούθησε καί
στά μετέπειτα χρόνια. Στό τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα προώθησε τήν ὀργάνωση τῆς λατινικῆς
ἐκκλησίας στήν Πελοπόννησο, ἔπειτα ἀπό τήν κατάκτησή της, διατήρησε ὅμως τήν
ὑπάρχουσα ἐκκλησιαστική ὀργάνωση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας στή Λευκάδα, στήν Πε-
λοπόννησο καθῶς καί στίς περιοχές τῆς Πρέβεζας καί τῆς Βόνιτσας.

Μέσα στό πλαίσιο αὐτό τά αἰτήματα ἀλλαγῆς τῆς ὑπάρχουσας κατάστασης, ἀνα-
βάθμισης τῆς θέσης τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας, μεταβολῆς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ καθε-
στῶτος ἢ τῆς ἐπικρατούσας συνήθειας καί ἐπέκτασης τῆς δικαιοδοσίας τῆς ὀρθόδοξης
ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἀντιμετωπίστηκαν ἀπό τή Βενετία μέ ἐπιφύλαξη, ἐκφράζοντας
μέ τή στάση της τήν προτίμησή της στή διατήρηση τῆς διαμορφωμένης κατάστασης καί
τήν ἐφεκτικότητά της νά δεχθεῖ τήν ὁποιαδήποτε διαφοροποίηση. Στά σχετικά αἰτήματα
τῶν ὀρθόδοξων ὑπηκόων της ἐμφανιζόταν νά ἀπαντᾷ ἀνάλογα μέ τή συγκυρία, γι' αὐτό
καί οἱ ἀποφάσεις της ἦταν συχνά ἀντιφατικές, συνήθως ὅμως παρέπεμπε στά παλαιότε-
ρα διατάγματα πού διεῖπαν τήν κάθε περίπτωση, καί τά ὁποῖα συνήθως ἀνάγονταν στήν
πρό τῆς δικῆς της παρουσίας ἐποχή. Ὅταν ἦταν ἀναγκασμένη νά λάβει κάποια ἀπόφαση,
διότι ἦταν ἡ ἴδια ἡ κατάσταση πού τό ἐπέβαλλε, ἐπέλεγε τίς μικρές παραχωρήσεις πού
ἀποσκοποῦσαν μᾶλλον νά ἐκτονώσουν μιᾶ κατάσταση, παρά νά δώσουν ὀριστική λύση
στό ἐπίμαχο ζήτημα. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ μακρόχρονη ἐπιφυλακτικότητα τῆς Βενε-

τίας και ή εν τέλει ἄρνησή της νά ικανοποιήσει τά αἰτήματα τῶν Ζακυνθινῶν τόν 16ο καί 17ο αἰώνα γιά τή σύσταση ὀρθόδοξης ἐπισκοπῆς στό νησί ἢ τήν ἀναβάθμιση τοῦ πρωτοπαπᾶ καί τήν ἐξίσωσή του μέ τόν πρωτοπαπά τῆς Κέρκυρας ἢ ἔστω τή δικαιότερη διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς διαδικασίας ἀνάδειξης τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας καί Ζακύνθου. Ἀνάλογος ἦταν καί ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἀντιμετώπισε ἀπό τό δεύτερο μισό τοῦ 16ου αἰώνα καί στή συνέχεια τίς προσπάθειες τῆς κερκυραϊκῆς κοινότητας καί τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ γιά τήν ἀναβάθμιση τοῦ ρόλου του μέ τήν υἱοθέτηση τοῦ τίτλου τοῦ χωρεπισκόπου ἀρχικά καί μέ τήν ἀναγνώριση προνομίων σέ ἐπίπεδο τελετουργικό στή συνέχεια.

Ἡ στάση αὐτή ἐκφράζει τήν ἄρνηση τῆς Βενετίας νά ἐμπλακεῖ σέ νέα, ἄγνωστης ἔκτασης καί συνεπειῶν προβλήματα, τά ὁποῖα θά μπορούσαν νά ἀνακύψουν καί νά ταραξοῦν τήν ἡρεμία μιᾶς περιοχῆς ἢ νά θέσουν σέ κίνδυνο τήν κυριαρχία της. Ἡ στάση δικαιολογεῖται καί ἀπό τήν προσπάθειά της, σύμφωνα μέ τό σκεπτικό ποικίλων ἀποφάσεων της, νά προστατέψει τή λατινική ἐκκλησία, σέ ἕναν χώρο πού ἦταν οὐσιαστικά ἀδύνατο νά εὐδοκιμήσει, ἢ ἔστω νά διατηρήσει τή λεπτή ἰσορροπία τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στά δύο δόγματα, ἀποφεύγοντας νά προβεῖ σέ ἐνέργειες πού θά ἐπέφεραν τήν ἀνατροπή της καί ἐνδεχομένως θά προσέθεταν ζητήματα στίς σχέσεις της μέ τή Ρώμη, οἱ ὁποῖες κατά περιόδους ἦταν ιδιαίτερα εὐαίσθητες ἢ ἔφταναν ἕως τήν ἀνοικτή σύγκρουση.

Ὅπου ὅμως ἡ ἀλλαγὴ ἢ ἡ ἀναβάθμιση τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ὀργάνωσης κρίθηκε πρὸς τό συμφέρον της, ἡ Βενετία δέν δίστασε νά τήν υἱοθετήσῃ ἢ ἀκόμη νά συζητήσῃ καί νά ψηφίσῃ τίς προτάσεις τῶν διοικητικῶν της ὀργάνων γιά τήν ἀνασύσταση ἐπισκοπικῶν θρόνων ἢ τή χορήγηση ἄδειας γιά τήν ἐγκατάσταση ὀρθόδοξου ἀρχιερέα. Στήν πρώτη περίπτωση ἐντάσσεται ἡ ἀνασύσταση τῆς σχολάζουσας ἐπισκοπῆς Κυθήρων μέ τήν ἀναγνώριση τῆς ἐκλογῆς καί τή χορήγηση ἄδειας γιά τήν ἐγκατάσταση τοῦ ἐπισκόπου Διονύσιου Στρογγυλοῦ τό 1570, ἡ λειτουργία τῆς σχολάζουσας λατινικῆς ἐπισκοπῆς Κισάμου στήν Κρήτη μέ ὀρθόδοξο ἐπίσκοπο τόν Ἰωσαφάτ Παλαιόκαπα ἕως τό 1590 καί ἡ ἀναγνώριση τῆς προαγωγῆς τῆς ἐπισκοπῆς Κεφαλληνίας σέ ἀρχιεπισκοπή τό 1628. Στή δεύτερη, ἡ ψήφισή ἀπό τό Συμβούλιο τῶν δέκα τό 1575 τῆς πρότασης γιά τήν ἴδρυση στήν Κρήτη συνόδου μέ Ἕλληνες ἐπισκόπους καί ἕναν ἀρχιεπίσκοπο καί ἡ πρόταση τό 1584 τοῦ συνδίκου Ἰουλίου Garzoni, νά δοθεῖ ἄδεια γιά τήν ἐκλογή καί τήν ἐγκατάσταση ἑνός ὀρθόδοξου ἀρχιερέα στήν Κρήτη, οἱ ὁποῖες δέν τελεσφόρησαν. Οἱ ἐνέργειες αὐτές ἐμφανίζονται ἀπό τό τέλος τοῦ 16ου αἰώνα καί ἐξῆς καί θά πρέπει

μᾶλλον νά συσχετιστοῦν μέ τόν τέταρτο βενετοτουρκικό πόλεμο, τήν ἀπώλεια τῆς Κύπρου, τήν ἀναδίπλωση τῆς Βενετίας καί τή φιλορθόδοξη στροφή τῆς πολιτικῆς της.

Οἱ κατά τόπους ἐκκλησιαστικές ἀρχές

Μέ τά δεδομένα αὐτά, ἡ διοίκηση τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιφερειῶν τοῦ βενετοκρατούμενου χώρου παρουσιάζει τήν ἀκόλουθη εἰκόνα:

Ἡ Αἴγινα, ἡ Θεσσαλονίκη, ἡ Κεφαλληνία, ἡ Κορώνη, ἡ Λευκάδα, ἡ Μεθώνη, ἡ Μονεμβασία, ἡ Πελοπόννησος στή β' βενετοκρατία, ἡ Σκύρος, ἡ Σκιάθος καί ἡ Σκόπελος διοικήθηκαν ἀπό τοὺς ἐπισκόπους ἢ τοὺς ἀρχιεπισκόπους τους. Ἀπό τό 1570 ὀρθόδοξο ἐπίσκοπο ἀπέκτησαν καί τά Κύθηρα, ἐνῶ πρὸς τό τέλος τοῦ 16ου αἰώνα τουλάχιστον μία ἐπαρχία τῆς Κρήτης εἶχε γιά σύντομο χρονικό διάστημα ὀρθόδοξο ἐπίσκοπο.

Ἡ Κύπρος διοικήθηκε ἀπό τέσσερις ἐπισκόπους ἀντίστοιχων ἀγροτικῶν ἐπισκοπῶν, σύμφωνα μέ τό σύστημα πού διαμορφώθηκε κατά τήν περίοδο τῆς φραγκοκρατίας.

Οἱ τοπικές ἐκκλησίες τῆς Εὐβοίας, τῆς Ζακύνθου, τῆς Κέρκυρας, τῆς Κρήτης, τῆς Τήνου, τοῦ Ναυπλίου κατά τοὺς 14ο-16ο αἰῶνες καί τῶν Κυθήρων ἕως τό 1570 διοικήθηκαν ἀπό πρωτοπαπά. Εἰδικότερα στήν Κρήτη δίπλα στόν πρωτοπαπά ὑπῆρχε καί ὁ πρωτοψάλτης.

Ἐπίσης πρωτοπαπά εἶχαν ὡς ἐκκλησιαστική ἀρχή καί τά μικρότερα νησιά, οἱ Παξοί καί ἡ Ἰθάκη, τά ὁποῖα ὑπάγονταν ἀντίστοιχα στή δικαιοδοσία τοῦ πρωτοπαπᾶ τῆς Κέρκυρας καί τοῦ ἐπισκόπου Κεφαλληνίας.

Σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τίς βενετικές κτήσεις στόν χῶρο τῆς Ἠπείρου, ἡ Πάργα διοικήθηκε ἀπό πρωτοπαπά, ἡ δέ Πρέβεζα καί ἡ Βόνιτσα διατήρησαν τήν ἐξάρτησή τους ἀπό τή μητρόπολη τῆς Ἄρτας.

Ὁ τρόπος ἐκλογῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν δέν ἦταν ὁμοιόμορφος σέ ὅλες τίς περιοχές, οὔτε καί σταθερός μέσα στόν χρόνο.

Στίς ὑπό ἐπίσκοπο τοπικές ἐκκλησίες ἡ ἐκλογή γινόταν εἴτε ἀπό τόν μητροπολίτη, στόν ὁποῖο ὑπαγόταν ἡ ἐπισκοπή (Κύθηρα), εἴτε ἀπό τόν κλῆρο τοῦ τόπου (Κεφαλληνία), εἴτε ἀπό τόν κλῆρο μέ παρέμβαση στήν ψηφοφορία τῶν βενετικῶν ἀρχῶν (Λευκάδα), εἴτε ἀπό τίς βενετικές ἀρχές ἔπειτα ἀπό πρόταση τοῦ Συμβουλίου τῆς κοινότητας (Κύπρος), εἴτε ἀπό τό Συμβούλιο τῆς κοινότητας (Κύπρος, Κύθηρα).

Ἐπίσης στίς ὑπό πρωτοπαπά τοπικές ἐκκλησίες ἡ διαδικασία προέβλεπε τήν ἐκλογή εἴτε ἀπό τίς βενετικές ἀρχές (Κρήτη, Ναύπλιο, Ζάκυνθος ἕως τό 1601), εἴτε ἀπό τό Συμβούλιο τῆς κοινότητας (Ζάκυνθος), εἴτε ἀπό κληρικολαϊκή συνέλευση (Κέρκυρα). Στήν

έπιλογή του πρωτοπαπᾶ με τόν τρόπο αυτό, τό κριτήριο δέν ἦταν μόνο ἡ καταλληλότητά του γιά τό ἐκκλησιαστικό ἀξίωμα, ἀλλά καί ἡ πίστη του στή Γαλιηνοτάτη. Τοῦτο φαίνεται στήν περίπτωση τοῦ πρωτοπαπᾶ Χάνδακος Ἰωάννη Λίμα, πληροφοριοδότη κατά τή συνωμοσία τοῦ Σήφη Βλαστοῦ, ἀλλά καί τοῦ πρωτοπαπᾶ Ρεθύμνου Πέτρου Τζαγκαρόπουλου, ὁ ὁποῖος καθαιρέθηκε ἐπειδή κρίθηκε πώς δέν ἦταν οὔτε καθολικός οὔτε πιστός στίς πολιτικές ἀρχές.

Σέ ὅλες τίς περιπτώσεις ἐκλογῆς ἐπισκόπου καί πρωτοπαπᾶ ἡ ἐκλογή λάμβανε τήν ἐπικύρωσή της ἀπό τίς βενετικές ἀρχές, γεγονός πού σημαίνει ὅτι ἀρμόδια οὐσιαστικά γιά τήν ἐκλογή τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς ἦταν ἡ Βενετία, ἢ οἱ κατά τόπους ἐκπρόσωποί της, οἱ ὁποῖοι παρίσταντο καί ἐνίοτε συμμετεῖχαν στίς ἐκλογικές διαδικασίες γιά τήν ἀνάδειξη τῶν κατά τόπους ἐκκλησιαστικῶν ἀρχηγῶν. Τόν καθοριστικό ἄλλωστε ρόλο τῶν βενετικῶν ἀρχῶν τονίζει καί τό τηρούμενο στόν ἰόνιο χῶρο τελετουργικό, στό ὁποῖο περιγράφεται λεπτομερῶς ἡ περιβολή τοῦ ἐκλεγέντος (πρωτοπαπᾶ ἢ ἐπισκόπου) ἀπό τόν γενικό προνοητή μέ τά διακριτικά τοῦ ἀξιώματός του καί ἡ παράδοση τῆς ποιμαντικῆς ράβδου.

Ἐξαίρεση φαίνεται νά ἀποτελεῖ ἡ Τήνος, στήν ὁποία τόσο ἡ ἐκλογή τοῦ πρωτοπαπᾶ ὅσο καί ἡ ἐγκατάστασή του ἀνήκαν στή δικαιοδοσία τοῦ λατίνου ἐπισκόπου.

Σέ περίπτωση ἐκλογῆς ἐπισκόπου, ἀκολουθοῦσε ἡ χειροτονία ἡ ὁποία γινόταν εἴτε ἀπό τόν οἰκεῖο μητροπολίτη (ὅπως στά Κύθηρα) εἴτε ἀπό τούς ὀριζόμενους στήν πατριαρχική ἔκδοση πλησιόχωρους ἐπισκόπους. Ὅσο γιά τόν πρωτοπαπά, ἀπό πουθενά δέν προκύπτει ἡ χειροθεσία του ἀπό ἀρχιερέα στίς ὑπό τή διοίκησή του ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες.

Ὁ χρόνος κατοχῆς τοῦ ἀξιώματος τοῦ πρωτοπαπᾶ δέν ἦταν παντοῦ καί πάντοτε ὁμοιόμορφος. Τό πρωτοπαπαδικό ἀξίωμα ἦταν εἴτε ἰσόβιο (ὅπως στήν Τήνο, στό Ναύπλιο καί στήν Κρήτη) εἴτε πενταετοῦς διάρκειας (ὅπως στήν Κέρκυρα καί τή Ζάκυνθο).

Ἀπόπειρες ἐκκλησιαστικῆς ἐνοποίησης

Κατά τόν 17ο αἰῶνα διαπιστώνονται δύο ἀπόπειρες πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνοποίησης τοῦ ὀρθόδοξου χώρου. Ἡ πρώτη σηματοδοτεῖται ἀπό τίς βλέψεις τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ καί ἡ δεύτερη μέ τήν ἐπέκταση τῆς δικαιοδοσίας τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας.

Ἡ περίπτωση τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ, ἡ χειροτονία του, ἡ ἐκλογή του στήν ἐπισκοπή Κεφαλληνίας καί Ζακύνθου τό 1628, καί ἡ συνακόλουθη προαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς σέ

ἀρχιεπισκοπή, πέραν τῆς εὐνόητης διάθεσης τοῦ πατριάρχη Κύριλλου Λούκαρη νά ἐπιβραβεύσει τόν Μεταξᾶ γιά τίς ὑπηρεσίες του, θά μπορούσε ἴσως νά θεωρηθεῖ ὡς ἀπόπειρα τοῦ πατριαρχείου νά καταστήσει ἀμεσότερο τόν ἔλεγχό του στήν ἐπισκοπική ἔδρα τῆς Κεφαλληνίας, μέ ἀπώτερο ἴσως στόχο τήν ἐνοποίηση τῆς ἐκκλησίας στά ἰόνια νησιά ἢ τήν ἐνοποίηση τοῦ συνόλου τῶν βενετοκρατούμενων ὀρθόδοξων τοπικῶν Ἐκκλησιῶν. Τά γεγονότα πάντως μέ πρωταγωνιστή τόν Νικόδημο Μεταξᾶ ἀφοροῦν στίς προσωπικές ἐπιδιώξεις του, τήν ἐκλογή του δηλαδή σέ σημαντικούς χηρεύοντες καί μὴ θρόνους (ἀρχικά στήν Κρήτη, στή συνέχεια στή γενέτειρά του καί τέλος στή μητρόπολη Φιλαδελφείας), ἢ τήν ἐπέκταση τῆς δικαιοδοσίας του, ὅπως στήν περίπτωση τοῦ αἰτήματός του νά δοθεῖ στόν Κεφαλληνίας ἡ δικαιοδοσία ἐπί τῶν Κυθήρων, μετά τόν θάνατο ἢ τήν παραίτηση τοῦ τότε ἐπισκόπου Διονυσίου, χωρίς νά διαφαίνεται, ἀπό τήν πλευρά του τουλάχιστον, ὁ σχεδιασμός ἢ τό ὄραμα τῆς ἐνοποίησης τοῦ βενετοκρατούμενου ὀρθόδοξου χώρου.

Ἡ δεύτερη ἀπόπειρα ἐκκλησιαστικῆς ἐνοποίησης συνίστατο οὐσιαστικά στήν ἐπέκταση τῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας σέ ὅλον τόν ὀρθόδοξο ἑλληνικό χῶρο στά μέσα τοῦ 17ου αἰώνα, ἡ ὁποία μάλιστα ἐπικυρώθηκε καί ἀπό τή Βενετία.

Τό 1644 μέ πράξη τοῦ πατριάρχη Παρθενίου Α΄ ὁ Φιλαδελφείας Ἀθανάσιος Βαλεριανός ἐξουσιοδοτήθηκε νά κρίνῃ καί ἀνακρίνῃ καί ἀναθεωρῇ ὅλες τίς ἐκκλησιαστικές ὑποθέσεις τῶν ὑπό τήν ἐξουσία τῆς Βενετίας ὀρθόδοξων ἐκκλησιῶν καί νά ἀποφασίζει ὡς πατριαρχικός ἐπίτροπος καί ἔξαρχος. Ἡ αὐξημένη δικαιοδοσία χορηγήθηκε στόν τότε μητροπολίτη, ἀλλά εἶχε ἰσχύ καί γιά τούς διαδόχους του. Ὁ νέος αὐτός ρόλος τοῦ Φιλαδελφείας ὑπογραμμίστηκε μέ τήν παροχή τοῦ τελετουργικοῦ προνομίου νά φέρεי σάκκο καί μίτρα καί ἐπιβεβαιώθηκε τόν Ἰούνιο τοῦ 1651 ἀπό τόν πατριάρχη Ἰωαννίκιο Β΄, ὁ ὁποῖος μέ γράμμα του ἀναγνώρισε τά προνόμια πού εἶχαν παραχωρηθεῖ τό 1644 καί ἐπιπλέον παρέσχε τήν ἄδεια νά ἐνεργεῖ ἐκεῖνος ἐπιτόπια τίς κανονικές ψήφους γιά τήν ἀρχιεπισκοπή Κεφαλληνίας καί Ζακύνθου, μέ τήν παρουσία δύο ἄλλων ἐπισκόπων ἢ ἔστω ἑνός, καί νά προβαίνει στή χειροτονία τοῦ ἐκλεγέντος. Στό πατριαρχεῖο ὄφειλε νά ἀποστέλλει τό κανονικό δόσιμο, σέ ἐπιβεβαίωση τῆς ἐξάρτησης τοῦ νέου ἀρχιεπισκόπου ἀπό τόν οἰκουμενικό θρόνο. Ταυτόχρονα παραχώρησε στόν Φιλαδελφείας τό δικαίωμα νά χειροτονεῖ καί τούς κληρικούς τῆς Κέρκυρας. Μέ ἓνα πανομοιότυπο ἔγγραφο, μέ τήν ἴδια χρονολογία, τά προνόμια τοῦ Φιλαδελφείας ἐπεκτάθηκαν καί στήν ἐπισκοπή Κυθήρων μέ τήν προσθήκη τοῦ δικαιώματος νά χειροτονεῖ καί τόν ἐπίσκοπο Κυθήρων, στέλ-

νοντας τό κανονικό δικαίωμα στόν μητροπολίτη Μονεμβασίας, στόν όποίο ύπαγόταν κανονικά ή έπισκοπή Κυθήρων. Έπιπλέον του δόθηκε ή άδεια, λόγω τής απόστασης από τή Βενετία στά Κύθηρα, νά στέλνει τήν «έκδοση» στόν άρχιεπίσκοπο Κεφαλληνίας για νά χειροτονεϊ τόν έπίσκοπο Κυθήρων. Τέλος, όρίστηκε ή μνημόνευση του όνόματός του στις ιερές τελετές από τόν Κεφαλληνίας καί Κυθήρων καθώς καί από τόν πρωτοπαπά Κερκύρας καί όλους τούς ύπόλοιπους πού βρισκονταν υπό τήν έξουσία τής Βενετίας. Ή μνημόνευση συνιστούσε τήν έπισημότερη διακήρυξη ένότητας του έκκλησιαστικού χώρου τής Βενετίας, έστερεϊτο όμως όποιασδήποτε κανονικότητας.

Τά προνόμια αυτά άναγνωρίστηκαν έπίσημα από τίς βενετικές άρχές τό 1653. Εϊχαν άλλωστε παραχωρηθει σέ μιά περίοδο κρίσιμη για τή Βενετία καί τόν έλληνικό χώρο καί προσέφεραν αποτελεσματική λύση στό ζήτημα τής χειροτονίας τών νέων άρχιερέων, παρακάμπτοντας τήν άνάγκη προσφυγής σέ άρχιερείς τουρκοκρατούμενων περιοχών. Δέν διατηρήθηκαν όμως πολύ. Ήδη τό 1652, στην έκλογή του άρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας Ίερεμία Περισιάνου, άμφισβητήθηκε στην πράξη τό προνόμιο του μητροπολίτη Φιλαδελφείας Άθυνασίου. Όσο για τίς χειροτονίες τών ιερέων τής Κέρκυρας, δέν ύπάρχουν μαρτυρίες για τήν άνάμιξη του Φιλαδελφείας, αντίθετα οί άρχιερακές πηγές βεβαιώνουν τήν προσφυγή τών ύποψηφίων στους πλησιόχωρους έπισκόπους τών νησιών ή τής άπέναντι ήπειρωτικής γής.

Οί τοπικές εκκλησίες καί τό οίкуμενικό πατριαρχείο

Ή Βενετία στοχεύοντας σέ μιά πολιτική άνεξαρτησίας από τά δύο θρησκευτικά κέντρα, τή Ρώμη καί τήν Κωνσταντινούπολη, περιόρισε τήν άνάμιξη τής Ρώμης στα ζητήματα πού άφορούσαν τούς όρθόδοξους πληθυσμούς καί παράλληλα έπεδίωξε τήν άπεξάρτηση τών όρθόδοξων εκκλησιών από τό οίкуμενικό πατριαρχείο ή τήν ύποβάθμιση του ρόλου του. Στόν βενετοκρατούμενο όρθόδοξο χώρο δέν έχουμε φυσικά ούτε έδω μιά ένιαία κατάσταση, αλλά διαφορετικές πραγματικότητες, όφειλόμενες στις συνθήκες ένταξης αλλά καί στην όργάνωση του κάθε τόπου, μέ ιδιάζοντα προβλήματα κανονικότητας.

Στήν Κύπρο, ή όρθόδοξη εκκλησία ύποτάχθηκε πλήρως στη λατινική εκκλησιαστική διοίκηση, ή όποία τής παραχώρησε εύρεία άυτονομία καί δικαιοδοσία μέ βάση τήν *Bulla cypria* του πάπα Άλεξάνδρου Δ΄. Λόγω τής άυτοκεφαλίας της, ή εκκλησία τής Κύπρου δέν είχε σημείο αναφοράς ή έξάρτηση από άλλη εκκλησία, χωρίστηκε από τήν

υπόλοιπη ὀρθόδοξη ἐκκλησία καί βρέθηκε σέ κατάσταση σχίσματος, γιά νά ἐπανέλθει στήν κοινωνία τῶν ὀρθόδοξων ἐκκλησιῶν μέ τήν ὀθωμανική κατάκτηση.

Στήν Κρήτη ἡ ἐξάρτηση ἀπό τό πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινούπολης διατηρήθηκε, ἄν καί δέν κατέστη ποτέ δυνατή ἡ παρουσία ὀρθόδοξου ἀρχιερέα, μέ ἐξαιρεση τό σύντομο διάστημα τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Ἰωσαφάτ Παλαιόκαπα στήν ἐπισκοπή Κισάμου. Σέ ὅλη τή διάρκεια τῆς βενετοκρατίας ἡ Κρήτη ἐθεωρεῖτο ὡς ἔδαφος τῆς ἄμεσης δικαιοδοσίας τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχη, ὁ ὁποῖος μέ τίς ἐγκυκλίους του ἀπευθυνόταν ἀπ' εὐθείας στό πλήρωμα τῆς κρητικῆς ἐκκλησίας, χωρίς τή μεσολάβηση ἄλλης ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, παρά τήν ὑπαρξη πρωτοπαπάδων στά τέσσερα διαμερίσματα τοῦ νησιοῦ.

Στήν Κέρκυρα, τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο ἤδη ἀπό τόν 14ο αἰ. ἀναγνώριζε ὡς ἔξαρχο τόν μητροπολίτη Ἰωαννίνων, δέν εἶναι ξεκάθαρο ὅμως σέ τί συνίστατο αὐτή ἡ δικαιοδοσία, ἀφοῦ ἡ παρέμβαση τοῦ Ἰωαννίνων δέν διαπιστώνεται στίς πηγές, ἡ δέ κερκυραϊκή ἐκκλησιαστική ἀρχή ἀπευθυνόταν κατευθείαν στόν πατριάρχη, ὅποτε παρίστατο ἀνάγκη. Ἡ ἀνάμιξη πάντως τοῦ πατριαρχείου στή διοίκηση τῆς κερκυραϊκῆς ἐκκλησίας ἐμφανίζεται περιορισμένη καί πάντοτε μέσω τοῦ βενετοῦ βαΐλου στήν Κωνσταντινούπολη, οἱ δέ ἀποφάσεις ἢ παρεμβάσεις του πρίν γνωστοποιηθοῦν ἤ ἐφαρμοστοῦν ἔπρεπε νά τύχουν τῆς ἐγκρίσεως τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς. Ὁ μέγας πρωτοπάπας ἦταν γιά τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο ἕνας ἀπλός πρωτοπάπας, διαχειριστής ἢ τοποτηρητής τοῦ μόνιμα «χηρεύοντος» ἐπισκοπικοῦ θρόνου. Τό πατριαρχεῖο ἀγνοοῦσε ἐπίσημα τόν τρόπο ἀνάδειξης τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ καθώς καί τόν τίτλο του, πού ἦταν ἔξω ἀπό ὁποιαδήποτε ἀνατολική κανονικότητα. Ὁ μέγας πρωτοπάπας ὅμως δέν ἔπαυε νά ἀναγνωρίζει τήν ἀπευθείας ἐξάρτησή του ἀπό τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο, νά μνημονεύει τόν ἐκάστοτε πατριάρχη, νά γνωστοποιεῖ τήν ἐκλογή του καί νά ζητεῖ τήν πατριαρχική εὐλογία.

Ἡ ἐπισκοπή Κεφαλληνίας καί Ζακύνθου, διατήρησε τήν ὑπαγωγή της στή μητρόπολη Κορίνθου, ἡ ὁποία δέν ἀσκοῦσε καμιά πραγματική ἐξουσία καί περιοριζόταν στή λήψη τοῦ «κανονικοῦ» δοσίματος κατά τή χειροτονία τοῦ ἐπισκόπου. Μετά τήν προαγωγή της σέ ἀρχιεπισκοπή, τό 1628, τέθηκε ὑπό τήν ἄμεση δικαιοδοσία τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου.

Οἱ ἐπισκοπές Μεθώνης καί Κορώνης ὑπάγονταν στή μητρόπολη Μονεμβασίας. Ἡ ὑπαγωγή τους μάλιστα ἔγινε τό 1301, κατά τή διάρκεια τῆς βενετικῆς κατοχῆς τῶν δύο πόλεων, μέ χρυσόβουλο τοῦ αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικου Β' καί συνοδική πράξη.

Στή μητρόπολη Μονεμβασίας υπαγόταν καί ἡ ἐπισκοπή Κυθήρων. Ὁ βαθμός ἐξάρτησής της ἀπό τή μητρόπολη φαίνεται ἀπό τόν τρόπο ἐκλογῆς τῶν πρώτων μετά τήν ἀνασύστασή της ἐπισκόπων. Ἀπό τά μέσα τοῦ 17ου αἰώνα ὅμως ἡ ἐξάρτηση αὐτή ἔγινε χαλαρότερη, μέ τόν περιορισμό τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Μονεμβασίας μόνον στή χειροτονία τοῦ ἐκλεγόμενου ἀπό τό Συμβούλιο τῆς κοινότητος ἐπισκόπου.

Οἱ τοπικές ἐκκλησίες τῶν νέων κτήσεων στήν Πελοπόννησο, πού προστέθηκαν γιά σύντομο διάστημα στή βενετική ἐπικράτεια, καθώς καί ἡ ἀρχιεπισκοπή Λευκάδος, διατήρησαν τήν ὑπαγωγή τους στίς οἰκεῖες μητροπόλεις καί τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο.

Ἀπό τά παραπάνω συμπεραίνεται ὅτι ἡ συμπερίληψη τῶν ἑλληνικῶν περιοχῶν στή βενετική ἐπικράτεια οὔτε ἐπέφερε τήν ἀνεξαρτητοποίηση τῶν ἐκκλησιῶν τῶν περιοχῶν αὐτῶν ἀπό τίς μητροπόλεις ἢ τό οἰκουμενικό πατριαρχεῖο οὔτε φυσικά ἀπέκλεισε τίς τροποποιήσεις σέ ἐπίπεδο δικαιοδοσίας, παρότι αὐτές προέρχονταν ἀπό ἀρχές ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας, ὅπως τοῦ αὐτοκράτορα ἕως τό 1453 καί τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου. Ἡ Βενετία δέν φαίνεται νά ἐπεδίωκε τήν ἀνατροπή τοῦ πλέγματος τῶν σχέσεων ἐξάρτησης, τό ὁποῖο προέκυπτε ἀπό τή μητροπολιτική ὀργάνωση τοῦ ὑπό τή δικαιοδοσία τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριαρχείου ὀρθόδοξου χώρου, στόν ὁποῖο περιλαμβάνονταν καί οἱ βενετοκρατούμενες περιοχές. Ἐπεδίωκε ὅμως οἱ ἐξαρτήσεις αὐτές, καί εἰδικότερα ἀπό τήν Κωνσταντινούπολη, νά εἶναι ὅσο τό δυνατόν χαλαρότερες, ἐπιτρέποντας στήν οὐσία ἢ ἀναγνωρίζοντας μόνον ὅ,τι διασφάλιζε τήν κανονικότητα τῶν χειροτονιῶν.

Τό πατριαρχεῖο ἀπό τήν πλευρά του, παρότι φαίνεται νά σέβεται τίς βενετικές εὐαισθησίες, τονίζει τήν ἐξάρτηση τῶν ἐπισκοπῶν τοῦ βενετοκρατούμενου χώρου ἀπό μητροπόλεις τοῦ τουρκοκρατούμενου χώρου, γιά νά ἐνισχύσει τήν κανονικότητα τῶν ιδιόρρυθμων ἐκκλησιαστικῶν καταστάσεων τῶν περιοχῶν αὐτῶν, μέ τήν ἔνταξή τους στό κανονικό σύστημα λειτουργίας τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου, καί παράλληλα γιά νά ὑπογραμμίσει τήν ἐξάρτησή τους ἀπό αὐτό. Ἀναφορικά μέ τίς διαδικασίες ἐκλογῆς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, τό πατριαρχεῖο τίς ἀποδέχεται καί προσαρμόζεται στά ἀποτελέσματά τους, περιοριζόμενο στήν τυπική διενέργεια τῆς «κανονικῆς ἐκλογῆς» ἢ τῶν «κανονικῶν ψήφων» τοῦ ἤδη ἐκλεγμένου ἀρχιερέα καί στήν τέλεση τῶν ἀρχιερατικῶν χειροτονιῶν μέ πατριαρχική «ἐκδοση». Ἐπίσης ἀποδέχεται ἐκ τῶν πραγμάτων καί τούς ὑπάρχοντες περιορισμούς ὡς πρός τήν καταγωγή τῶν ἐκλεγόμενων προσώπων ἀπό τίς βενετοκρατούμενες περιοχές, μέ ἀπόλυτη ὅμως τήρηση τῆς κανονικῆς διαδικασίας, εἶναι δέ ἔτοιμο πρός ἀναδίπλωση ὅποτε οἱ ἐνέργειες ἢ οἱ

αποφάσεις του θά μπορούσαν νά χαρακτηρισθῶν ὡς «νεωτερισμοί» ἀπὸ τὴ βενετικὴ διοίκηση, ὅπως γιὰ παράδειγμα ἡ περίπτωση τῆς ἐκλογῆς τοῦ Νικόδημου Μεταξᾶ στὸν ἐπισκοπικὸ θρόνο Κεφαλληνίας-Ζακύνθου τὸ 1628.

Τὸ κανονιστικὸ πλαίσιο ὀργάνωσης καὶ λειτουργίας

Ἡ Βενετία ἐπιδιώκοντας, σέ ὅλη τὴν περίοδο τῆς παρουσίας της στὸν ἑλληνικὸ χῶρο, τὸν ἀπόλυτο ἔλεγχο κάθε τομέα τοῦ ὀρθόδοξου ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ, πλὴν τοῦ πνευματικοῦ, παρενέβη στὴν ὀργάνωση καὶ στὴ λειτουργία τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας μὲ σειρά διαταγμάτων καὶ ἀποφάσεων πού ἀπέρρεαν ἀπὸ τὴν κεντρικὴ διοίκηση καὶ τίς τοπικὲς ἀρχές. Στὴ θεματικὴ τους περιλαμβανόταν ἡ ἐκλογή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, οἱ σχέσεις μὲ τὸ οἰκουμενικὸ πατριαρχεῖο, ὁ ἔλεγχος τοῦ κλήρου, ἡ διαχείριση τῶν ναῶν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τους ὅμως, ἡ Βενετία, ἀποβλέποντας κυρίως στὴν ἀπρόσκοπτη ἐξυπηρέτηση τῶν συμφερόντων της, ἰδίως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς παρουσίας της, ὅταν στηριζόταν οἰκονομικά σέ πληθυσμούς κατὰ βάση ἑλληνικούς, ἀκολουθοῦσε εὐέλικτη πολιτικὴ, μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τὴν ἀποφυγὴ τῶν συγκρούσεων καὶ τῆς ρήξης μὲ τὸ ντόπιο στοιχεῖο, γι' αὐτὸ καὶ συχνά τὰ μέτρα πού λάμβανε ἦταν ἀτελέσφορα.

Ἡ βενετικὴ παρέμβαση διαπιστώνεται ἤδη ἀπὸ τὸν 14ο αἰῶνα, μὲ παλαιότερη γνωστή τὴ διευθέτηση τοῦ ζητήματος τῆς χειροτονίας τῶν κληρικῶν τῆς Κρήτης τὸ 1360. Στούς ἐπόμενους αἰῶνες, 15ο καὶ 16ο, χρονολογοῦνται ἀποφάσεις καὶ διατάγματα πού ἀφοροῦν στὸν κλῆρο καὶ τοὺς ναοὺς τῆς Εὐβοίας, τῆς Κέρκυρας καὶ τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καὶ σέ θέματα πού ἄπτονταν κατὰ περίπτωσιν τῆς λειτουργίας τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν. Ἀπὸ τὴν ἔναρξιν τοῦ 17ου αἰ. ἡ νομοθετικὴ παραγωγή αὐξάνεται σημαντικά καὶ σχετίζεται μὲ τὴ γενικότερη στροφὴ τῆς Βενετίας ὑπὲρ τῶν ὀρθόδοξων ὑπηκόων της, ἡ ὁποία ἐκδηλώνεται ὡς ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ λαμπρότητα τῆς ἐκκλησίας, τὴν ἀνελλιπή τέλεση τῶν ἀκολουθιῶν καὶ τὴ συντήρησιν τῶν ναῶν. Ἐξάλλου, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 16ου αἰῶνα καὶ στὴ συνέχεια, ἡ πολιτικὴ της εἶναι ἐμφανῶς φιλορθόδοξη, λόγῳ τῶν ἀλλαγῶν πού ἐπῆλθαν μὲ τὴ συρρίκνωση τῶν κτήσεων ἐξαιτίας τῆς τουρκικῆς ἐπέκτασιν καὶ τοῦ ἐπακόλουθου κινδύνου γιὰ τίς ὑπόλοιπες κτήσεις, χωρὶς πάντως νά ἀφίσταται ἀπὸ τὸν κύριον ἄξονα τοῦ ἐλέγχου τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ τῶν ἐκπροσώπων του. Ἡ στάση της αὐτὴ εἶχε θετικὲς ἐπιπτώσεις στὸν ὀρθόδοξο ἐκκλησιαστικὸ ὀργανισμό, συνέτεινε στὴ βελτίωση τῆς εἰκόνας τοῦ ὀρθόδοξου κλήρου, στὴν ὀρθὴ ἄσκηση τοῦ πνευματικοῦ του ἔργου, στὴν καλύτερη ὀργάνωση καὶ λειτουργία τῶν ναῶν καὶ τῶν

μονών. Ἡ νομοθετική ὁμως αὐτή παραγωγή, ἡ ὁποία κλιμακώνεται καί διαφοροποιεῖται ἀνάλογα μέ τή θέση καί τή δικαιοδοσία τοῦ νομοθετικοῦ ὄργανου, εἶχε χαρακτήρα κυρίως περιστασιακό, τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος καί περιορισμένης ἰσχύος. Ἡ Βενετία δέν ἀπέβλεπε στή συνολική ρύθμιση τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦσαν στήν ὀρθόδοξη ἐκκλησία, μέ τή δημιουργία ἑνός κανονισμοῦ ἢ τήν ἐπιβολή ἑνός ἐνιαίου πλαισίου λειτουργίας σέ ὅλη τήν ἐπικράτεια, πράγμα ἀνέφικτο δεδομένης τῆς ἐκκλησιαστικῆς πολυδιάσπασης τοῦ χώρου. Ἀντίθετα, ἔχοντας γνώση τῆς πραγματικότητας, ἐστίαζε στήν ἐπίλυση τοῦ ἐκάστοτε ἀνακύπτοντος ζητήματος λαμβάνοντας πάντοτε ὑπόψη τίς χωροχρονικές παραμέτρους του.

Δέν λείπουν βέβαια τά διατάγματα ἢ οἱ ἀποφάσεις μέ γενική ἰσχύ εἴτε σέ ὅλη τή βενετική ἐπικράτεια εἴτε στήν ἔκταση τῶν ἐπιμέρους διοικήσεων, πού ἐκφράζουν τή διάθεση τῆς Βενετίας γιά τήν ὁμοιόμορφη λειτουργία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ σέ ἐπίπεδο διοίκησης ἢ γιά τήν ὁμοιόμορφη ἀντιμετώπιση ἐπιμέρους, κοινῶν ὁμως σέ ὅλες τίς διοικήσεις, ζητημάτων. Ἀξίζει νά ἀναφερθοῦν ἡ ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1412, μέ ἰσχύ σέ ὅλη τήν τότε βενετική ἐπικράτεια, μέ τήν ὁποία ἀπαγορεύτηκε ἡ ἀποξένωση ἐκκλησιαστικῶν κτημάτων χωρίς τήν ἔγκρισή της, καί οἱ ἀποφάσεις τῆς 10ης Ἰανουαρίου 1603 καί τῆς 26ης Μαρτίου 1605 μέ τίς ὁποῖες ἐπεκτάθηκαν στίς κτήσεις οἱ ἰσχύουσες στή Βενετία διατάξεις πού ἀφοροῦσαν στήν ἴδρυση ναῶν καί μονῶν καί στήν ἐκκλησιαστική περιουσία. Οἱ δύο τελευταῖες ἀποφάσεις, στίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰώνα, σηματοδοτοῦν τίς προθέσεις τῆς βενετικῆς διοίκησης νά ἀποκτήσει τόν πλήρη ἔλεγχο ἐπάνω στόν τομέα τῶν ναῶν καί τῆς περιουσίας τους, μέ σκοπό νά περιορίσει τήν ὑπερβολική τους αὐξηση καί νά ἀσκήσει τόν οἰκονομικό καί περιουσιακό τους ἔλεγχο. Μέσα στό πλαίσιο αὐτό ἐντάσσεται καί τό ἐνδιαφέρον της γιά τήν ἀνάπτυξη καί τήν ἐφαρμογή μεθόδων περιουσιακῆς διαχείρισης, χῶρο στόν ὁποῖο θά κινηθοῦν νομοθετικά οἱ ἐκπρόσωποι της στά ἰόνια νησιά.

Εἰδικά γιά τά ἰόνια νησιά ξεχωριστή σημασία ἔχει ἡ ἔκδοση τοῦ κανονισμοῦ τοῦ γενικοῦ προνοητῆ Αὐγουστίνου Sagredo τό 1754, μέ τόν ὁποῖο ἐγκαινιάστηκε ἡ δραστηκὴ πολιτειακὴ παρέμβαση στήν οἰκονομικὴ διαχείριση τῶν ναῶν μέ τήν ἐπιβολὴ ἑνός ἐνιαίου μοντέλου διαχείρισης. Στόν κανονισμό αὐτόν ὁ Sagredo κωδικοποίησε ὅλες τίς περασμένες διατάξεις καί πρόσθεσε νέες περί ἐφημερίων καί μοναχῶν. Τά προηγουμένα διατάγματα διατηροῦνταν ἐφόσον δέν ἔρχονταν σέ ἀντίθεση μέ τόν νέο κανονισμό, νοοῦνταν ὁμως καί ἐφαρμόζονταν μέσα στά πλαίσιά του. Ὁ κανονισμός ἀποτέλεσε τήν πρώτη προσπάθεια συνολικῆς ρύθμισης τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων στά νησιά τοῦ

Ίονίου. Παρά τή σημασία του όμως, οὔτε σήμανε τό τέλος τῆς νομοθετικῆς παραγωγῆς οὔτε ἔλυσε κατά τρόπο ἐπαρκή τά προβλήματα πού ἀντιμετώπιζαν οἱ ναοί καί οἱ μονές. Μέ τό πέρασμα τοῦ χρόνου νέα ζητήματα ἀνέκυπταν πού ζητοῦσαν ἐπιτακτικά λύση καί ἄλλα παλαιότερα ἐπανερχόνταν, τά ὁποῖα ἐπιλύονταν κατά τόπους μέ εἰδικά διατάγματα. Ὅμως, παρά τίς ἐλλείψεις καί τίς δυσκολίες πού ἀντιμετώπισε στήν ἐφαρμογή του, ὁ κανονισμός ἀποτέλεσε τή βάση γιά τή μετέπειτα διοίκηση τῶν ναῶν καί μονῶν καί ἀφεταιρία γιά τίς μεταγενέστερες ἀναγκαῖες συμπληρώσεις, παρέμεινε δέ σέ γενική ἰσχύ, τροποποιημένος στίς λεπτομέρειές του, καί μετά τήν κατάλυση τῆς βενετικῆς δημοκρατίας.

Στά ἀνωτέρω θά πρέπει φυσικά νά προστεθοῦν τά θεσπίσματα, τά προστάγματα καί οἱ ἐγκύκλιοι πού ἐκδίδονταν ἀπό τίς κατά τόπους ἐκκλησιαστικές ἀρχές γιά τήν ἀντιμετώπιση ποικίλων ζητημάτων πού ἀφοροῦσαν στήν ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν, κυρίως ὅμως σέ ζητήματα λειτουργικῆς, λατρευτικῆς καί ποιμαντικῆς φύσης. Τά προστάγματα αὐτά γιά νά ἰσχύσουν ἔπρεπε προηγουμένως νά ἐπικυρωθοῦν ἀπό τήν τοπική βενετική διοίκηση.

Ἡ ἐσωτερική ὀργάνωση τῶν τοπικῶν ἐκκλησιῶν

Ἡ κάθε τοπική ἐκκλησία παρουσιάζεται ὀργανωμένη ἐσωτερικά. Πέριξ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς (ἐπισκόπου ἢ πρωτοπαπᾶ) ὑπῆρχε ἡ ὁμάδα τῶν ὀφφικιούχων ἱερέων, οἱ ὁποῖοι ἐπικουροῦσαν στή διοίκηση τῆς ἐκκλησίας, μέ συγκεκριμένες ὁ καθένας ἀρμοδιότητες. Στίς ὑπό ἐπίσκοπο ἐκκλησίες διαπιστώνεται ἡ ὕπαρξη τοῦ ὀφφικίου τοῦ πρωτοπαπᾶ, ὡς συνεργάτη καί ἀναπληρωτῆ τοῦ ἐπισκόπου (Κύθηρα, 18ος αἰ.). Στίς ὑπό πρωτοπαπᾶ ἐκκλησίες εἶναι γνωστή ἡ ὕπαρξη τοῦ ἀναπληρωτῆ, ὁ ὁποῖος ἐκαλεῖτο δευτερεύων ἢ *vice*. Στήν Κέρκυρα ἐκαλεῖτο σακελλάριος καί μετά ἀπό αὐτόν ἀκολουθοῦσαν τά ὀφφίκια τοῦ ἐκκλησιάρχου, τοῦ χαρτοφύλακα, τοῦ ἄρχοντα τῶν μοναστηρίων, τοῦ ἀρχιμανδρίτη, τοῦ ἱερομνήμονος καί τοῦ πρωτοψάλτη.

Γεωγραφικά ἡ τοπική ἐκκλησία ἦταν χωρισμένη σέ ἐκκλησιαστικές περιφέρειες τῶν ὁποίων προΐσταντο ἐπίτροποι τῆς κατά τόπον ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς. Περισσότερο γνωστή εἶναι ἡ ἐσωτερική ὀργάνωση τῆς ἐκκλησίας τῆς Κέρκυρας, ἡ ὁποία, πέραν τῆς πόλης καί τῶν προαστείων, ἦταν χωρισμένη σέ ἑννέα ἐκκλησιαστικές ἐπαρχίες μέ προΐσταμένους ἱερεῖς οἱ ὁποῖοι ἔφεραν τόν τίτλο τοῦ πρωτοπαπᾶ. Γύρω ἀπό αὐτούς ὑπῆρχε ὁμάδα ὀφφικιούχων ἱερέων ἀντίστοιχη τῆς περί τόν μέγα πρωτοπαπά, οἱ ὁποῖοι εἶχαν συγκεκριμένες ἀρμοδιότητες.

Οργάνωση της ορθόδοξης εκκλησίας

Ἀντίστοιχη ὀργάνωση τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου ἀναφέρεται ἐπίσης στήν Κρήτη, μέ προϊσταμένους πρωτοπαπάδες, ὑπαγόμενους στόν λατῖνο ἐπίσκοπο. Ἡ ὕπαρξη ἀγροτικῶν πρωτοπαπάδων ἀναφέρεται καί στήν Τήνο, χωρίς ὅμως νά ὑπάρχουν σαφέστερες πληροφορίες γιά τό θέμα.

Ἡ ἐνοριακή ὀργάνωση τῆς τοπικῆς ἐκκλησίας στόν βενετοκρατούμενο χῶρο δέν ἔχει ἐρευνηθεῖ ἐπαρκῶς. Ἀπό τίς ὑπάρχουσες ὅμως πληροφορίες φαίνεται νά διαφοροποιεῖται ἀπό τό ἐνοριακό μοντέλο, τό ὁποῖο ἐπικράτησε στόν τουρκοκρατούμενο ἑλληνικό χῶρο.

Στήν Κέρκυρα, ἡ ἐνορία δέν ἐμφανίζεται δομημένη μέ βάση τή γεωγραφική διαίρεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιφέρειας, ἀλλά μέ βάση τήν προσωπική σχέση τῶν πιστῶν καί τῶν οἰκογενειῶν τους μέ τούς ναούς. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ ἐνορία ἀποτελοῦσε τό σύνολο τῶν προσώπων ἐκείνων πού κατεῖχαν τόν τίτλο τοῦ ἐνορίτη σ' ἕναν ναό, κριτήριο δέ γιά τήν ἀπόκτηση τοῦ τίτλου ἦταν ἡ ἀπόκτηση ἢ κατοχή οἰκογενειακοῦ τάφου στόν ναό καθώς καί ἡ δυνατότητα κληρονομικῆς μεταβίβασης τοῦ δικαιώματος αὐτοῦ, ἡ ὁποία θεμελίωνε σέ σταθερή βάση τή σχέση ναοῦ καί πιστοῦ καί ἀποτελοῦσε τήν ἀφετηρία γιά τήν ἐκδίπλωση τῶν ἐνοριακῶν δικαιωμάτων καί ὑποχρεώσεων τόσο τῶν ἐνοριτῶν ἀπέναντι στόν ναό καί στόν ἐφημέριο ὅσο καί τοῦ ἐφημερίου τοῦ ναοῦ ἀπέναντι στούς ἐνορίτες του. Μέ ἀνάλογο τρόπο ἦταν δομημένη ἡ ἐνορία καί στά ἄλλα νησιά τοῦ ἰόνιου χώρου.

Στήν Κρήτη, ὁ περιορισμός τῶν ἱερέων ἀνά χωριό σέ ἕναν ἢ τό πολύ δύο ἀπό τό 1454 καί κυρίως ἀπό τό 1509, παρέχει μιᾶ ἀμυδρή εἰκόνα γιά τήν ἐνοριακή ὀργάνωση τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου. Τό μέτρο, στόν βαθμό πού ἐφαρμοζόταν, δέν ἀπέβλεπε στήν ὀριοθέτηση τῶν ἐνοριῶν, ἀλλά στόν ἔλεγχο τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κληρικῶν, εἶχε ὅμως τίς συνέπειές του καί στόν τρόπο διαμόρφωσης τῆς ἐνοριακῆς ὀργάνωσης, τουλάχιστον τόν χῶρο τῆς ὑπαίθρου. Μέ βάση τό μέτρο αὐτό, στά χωριά ἡ ἐνορία ὀριοθετεῖται μέ γεωγραφικά καί πληθυσμιακά κριτήρια, ἄν καί παραμένει ἀβέβαιος ὁ τρόπος διάκρισης τῆς ἐνορίας στά μεγαλύτερα χωριά, ὅπου ἐπιτρεπόταν ἡ ὕπαρξη δύο ἱερέων. Ἡ ἀναφορά ὅμως σέ πολλούς ναούς μή τακτικά ἱεουργούμενους στήν πόλη τοῦ Χάνδακα στό τέλος τοῦ 16ου αἰώνα, λόγω τῆς ἔλλειψης ἱερέων οἱ ὁποῖοι κατεῖχαν τήν ἐφημερία σέ περισσότερους τοῦ ἑνός ναούς, παραπέμπει σέ ἐνοριακή ὀργάνωση ἀντίστοιχη τῆς Κέρκυρας, δηλαδή σέ δυναμικές ἐνορίες, μή προσδιοριζόμενες ἀπαραίτητα γεωγραφικά.

Ἐπίσης στά Κύθηρα ἰσχύει, τουλάχιστον γιά τά χωριά, ὅ,τι ἀναφέρθηκε προηγουμένως γιά τήν Κρήτη, στήν ὁποία ὑπάγονταν διοικητικά ἕως τό 1669. Ἐπιπλέον ἡ διαπιστούμενη ἀπόκλιση τοῦ τόπου ταφῆς ἀπό τήν «ἐνορία», στήν ὁποία τό ἄτομο

ήταν ένταγμένο σύμφωνα με τις απογραφές πληθυσμοῦ, φανερώνει ότι ή έννοια τής «ένορίας» στίς απογραφές δέν ταυτίζεται κατ' ανάγκην μέ τήν ἐκκλησιαστική ὀργάνωση τής τοπικῆς ἐκκλησίας ή, διαφορετικά, ότι ή ένοριακή ένταξη τοῦ πιστοῦ δέν γινόταν ἀπαραίτητα μέ γεωγραφικά κριτήρια.

Στήν Κύπρο, τέλος, δέν εἶναι σαφές τό ένοριακό καθεστώς τό ὁποῖο ἴσχυε ἕως τίς ἀρχές τοῦ 16ου αἰώνα. Οἱ παρεμβάσεις τής Βενετίας τότε, μέ τόν καθορισμό τοῦ μέγιστου ἐπιτρεπόμενου ἀριθμοῦ ἱερέων ἀνά χωριό μέ βάση τόν ἀριθμό τῶν σπιτιῶν (ἕνας ἱερέας ἀνά περίπου 30 σπίτια), ἐπηρεάσαν τήν ένοριακή συγκρότηση τοῦ χώρου, κυρίως στίς ἀγροτικές περιοχές. Δέν εἶναι βέβαιο ἄν οἱ Βενετοί μέ τό μέτρο αὐτό ἀπέβλεπαν στήν έσωτερική ὀργάνωση τής τοπικῆς ἐκκλησίας ή ἐπεδίωκαν νά ποσοτικοποιήσουν τήν ὕπαρξη κληρικῶν καί νά τήν περιορίσουν μέσα στό πλαίσιο μιᾶς στατιστικῆς μέτρησης. Ὅπως καί νά ἔχει ὅμως, ή ἐφαρμογή τῶν ρυθμίσεων αὐτῶν ἀναπόφευκτα ὀδηγοῦσε πρὸς μιᾶ συγκεκριμένης μορφῆς ένοριακή ὀργάνωση τοῦ ἀγροτικοῦ χώρου μέ βάση τό χωριό καί τόν ἀριθμό τῶν σπιτιῶν, χωρίς ὅμως νά διευκρινίζεται ὁ τρόπος κατανομῆς τῶν σπιτιῶν ἀνά ἱερέα καί ναό.

Σημαντικό ρόλο στήν ὀργάνωση τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ βίου στόν βενετοκρατούμενο ἑλληνικό χῶρο εἶχαν καί οἱ θρησκευτικές ἀδελφότητες. Ἔχει διατυπωθεῖ ή ἐκτίμηση ὅτι τό πρότυπο τῶν ἀδελφοτήτων αὐτῶν θά πρέπει νά ἀναζητηθεῖ στίς βενετικές θρησκευτικές ἀδελφότητες, τό σχῆμα ὅμως εἶναι ἐξαιρετικά ἀπλουστευτικό καί δέν λαμβάνει ὑπόψη τούς διαφορετικούς τύπους ἀδελφοτήτων πού δραστηριοποιούνταν σχεδόν ταυτόχρονα στόν βενετοκρατούμενο χῶρο. Θά εἴμασταν ἴσως πλησιέστερα στήν ἀλήθεια, ἄν ἀναζητούσαμε τίς ἐπιρροές σέ δύο διαφορετικούς χώρους, στόν δυτικό, πῶ συγκεκριμένα τόν βενετικό, καί στόν βυζαντινό, πού ἀποτελοῦσε τό κοινό ὑπόβαθρο ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, καί πῶ συγκεκριμένα στόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο διαμορφώθηκε καί ἐξελίχθηκε τό πλαίσιο τής κτητορείας σέ συνάρτηση μέ τίς ἀδελφοσύνες, τίς οἰκογενειακές ἐκμεταλλεύσεις, πού στηρίζονταν στήν κοινή κατοχή τής πατρικῆς περιουσίας.

Στόν κόσμο τῶν θρησκευτικῶν ὀργανώσεων διακρίνονται:

Ἀδελφότητες ένοριτῶν. Συνδετικό στοιχείο τῶν μελῶν τους εἶναι τά ένοριακά τους δικαιώματα σέ ἕναν ναό.

Κτητορικές ἀδελφότητες. Ἡ συγκρότησή τους γινόταν πραγματικότητα μέ τήν ἀπόκτηση κτητορικῶν δικαιωμάτων σέ νεοϊδρῦμένο ή ἐκ βάρων ἀνεγειρόμενο ή σέ παραχωρούμενο ιδιόκτητο ναό. Τά δικαιώματα αὐτά ήταν ἴσα καί ὅμοια μεταξύ τους γιά

όλους τούς κτήτορες, πού λογίζονταν ως αδελφοί, καί ἀναφέρονταν σέ όλόκληρο τόν ναό ἢ στό παραχωρούμενο κτητορικό μερίδιο. Ἡ συγκρότηση ὅμως τῆς ἀδελφότητας μπορούσε νά ὀφείλεται καί σέ ἄτυπη ἐπιλογή τοῦ συναδελφικοῦ μοντέλου ἀπό τούς κτήτορες ἑνός ναοῦ, ἄμεσα ἢ σταδιακά. Σκοπός τῆς κατ' αὐτόν τόν τρόπο ὀργανωμένης ἀδελφότητας ἦταν ἡ φροντίδα καί ἡ συντήρηση τοῦ ναοῦ καί ἡ ἀπρόσκοπτη τέλεση τῆς λατρείας μέ τήν ἐξασφάλιση ἐφημερίου, προερχομένου εἴτε ἀπό τό σῶμα τῆς εἴτε ἐκτός. Ἡ περίπτωση ἔχει ἀναλυθεῖ στίς λεπτομέρειές τῆς στήν περιοχή τῆς Κέρκυρας, καί μέ μικρές διαφοροποιήσεις τά ἴδια ἰσχύουν καί ὅπου ἄλλοῦ ἔχει διαπιστωθεῖ ἡ ὑπαρξή τῆς, ὅπως στά ἄλλα νησιά τοῦ Ἰονίου, στήν Κρήτη καί στήν Τήνο. Τό μοντέλο αὐτό μάλιστα κρίθηκε ὡς τό πλέον λειτουργικό καί προτάθηκε ἡ ἐφαρμογή του καί στήν Πελοπόννησο, ὅπου ὅμως εἶχε νά ἀντιπαλαίσει μέ τήν ἐδραιωμένη συνήθεια τῆς ἄμεσης παρέμβασης τοῦ κατά τόπον ἐπισκόπου στά ζητήματα τῆς ἱεουργίας τῶν ναῶν καί τῆς ἐκλογῆς τῶν ἱεουργῶν τους.

Συντεχνιακές ἀδελφότητες. Ὑπό τόν γενικό αὐτό τίτλο περιλαμβάνονται δύο διαφορετικές κατηγορίες ὀργανώσεων. Ἡ πρώτη κινεῖται μέσα στό πλαίσιο τῶν κτητορικῶν ἀδελφοτήτων, λειτουργεῖ παράλληλα μέ τή συντεχνία, διαθέτει ὅμως δική τῆς διοικουσα ἐπιτροπή καί διαχείριση, καί ὡς πρός τά μέλη τῆς μπορεῖ νά εἶναι ἀμιγῆς (περιλαμβάνοντας μόνον συντέχνους) ἢ μικτή. Ἡ δεύτερη ἀποτελεῖ οὐσιαστικά τό θρησκευτικό προσωπεῖο τῆς συντεχνίας, γι' αὐτό καί ὡς πρός τή διοίκηση καί λειτουργία τῆς ταυτίζεται μέ αὐτήν. Χαρακτηριστικά παράδειγματα τῆς πρώτης μορφῆς εἶναι οἱ συντεχνιακές ἀδελφότητες τῆς Κέρκυρας καί τῆς δεύτερης οἱ συντεχνίες τῆς Κρήτης.

Ἀδελφότητες λαϊκῶν. Στηρίζονται στό λατινικό μοντέλο ἀδελφότητας, ὡς τῆς ὀργάνωσης τῶν πιστῶν μέ σκοπούς λατρευτικούς ἢ φιλανθρωπικούς. Ἔχουν ὡς κέντρο τους κάποιον ναό στόν ὁποῖο τά μέλη τους συνάζονται γιά τή λατρεία ἢ γιά κάθε ἄλλη δραστηριότητα, χωρίς ὅμως ὁ ναός νά ἀποτελεῖ τήν ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς σύστασης καί τῆς ὑπαρξης τῆς ἀδελφότητας. Στήν ομάδα αὐτή ἀνήκουν οἱ ἀδελφότητες τῆς Κρήτης καί τῶν Κυθήρων, γιά τίς ὁποῖες εἶναι γνωστές οἱ λεπτομέρειες τῆς ἴδρυσης καί ἐν μέρει τῆς λειτουργίας τους.

Ἀδελφότητες κληρικῶν. Στόν ἰόνιο χῶρο, γνωστή εἶναι ἡ ἀδελφότητα τῶν ἱερέων τῆς Κέρκυρας, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται μέ τόν τίτλο Ἱερό Τάγμα ἢ *Clero Greco*. Ἀνάλογο ἦταν καί τό Ἱερό Τάγμα τῆς Ζακύνθου. Στήν Κρήτη ἀδελφότητα ἱερέων ἀπαντᾷ στά μέσα τοῦ 17ου αἰῶνα στά Χανιά, μέ πρότυπο τήν ὁποία κλήθηκαν τό 1644 νά ὀργανώσουν ἀδελφότητα οἱ ἱερεῖς στόν Χάνδακα.

Ὁ κλήρος

Ὁ ὀρθόδοξος κλήρος παρουσιάζεται στίς πηγές μέγας στόν ἀριθμό, μέ σημαντικές ἐλλείψεις στόν μορφωτικό καί στόν ἠθικό τομέα, ἀλλά καί μέ ἰδιαίτερα ἰσχυρή ἐπιρροή μεταξύ τῶν ὀρθόδοξων κατοίκων τῶν βενετοκρατούμενων περιοχῶν.

Τά θέματα πού τόν ἀφοροῦσαν ἀπασχόλησαν ἐπανειλημμένα τή Βενετία, ἡ ὁποία μέ σειρά νομοθετημάτων ἐπεδίωξε τόν ἔλεγχο τοῦ ἀριθμοῦ καί τῆς καταλληλότητας τῶν ὑποψηφίων κληρικῶν, μέ ἀπώτερο στόχο τόν περιορισμό τῶν κληρικῶν καί τή διασφάλιση τῆς γνωστικῆς ἐπάρκειας τῶν χειροτονουμένων, καθώς καί τόν ἔλεγχο τῶν χειροτονιῶν εἴτε μέ τή ὑπαρξη ὀρθόδοξου ἱεράρχη στίς βενετικές κτήσεις εἴτε μέ τήν ἀπαγόρευση τῆς μετακίνησης τῶν ὑποψήφιων κληρικῶν στίς τουρκοκρατούμενες περιοχές καί τόν προσανατολισμό τους στούς ἐπισκόπους τῆς βενετικῆς ἐπικράτειας. Ἐπιπλέον, στόν ἔλεγχο τῆς πολιτείας περιλήφθηκαν καί οἱ ξένοι κληρικοί, κυρίως οἱ ἀρχιερεῖς, οἱ ὁποῖοι ἐγκαθίσταντο στίς βενετοκρατούμενες περιοχές, ἀφενός μέν γιά νά διασφαλιστεῖ ἡ δικαιοδοσία τῶν κατά τόπους ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν, καί ἀφετέρου γιά νά ἀποτραπεῖ ἡ ὁποιαδήποτε παρέμβαση τοῦ οἰκουμενικοῦ θρόνου στά ἐκκλησιαστικά πράγματα τῶν κτήσεων.

Ἡ ἀριθμητική αὔξηση τῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰῶνα ἀνησύχησε τούς Βενετούς, οἱ ὁποῖοι ἔλαβαν ἄμεσα μέτρα γιά τόν ἔλεγχό τους μέ τήν ἀπαγόρευση νέων χειροτονιῶν καί τή χορήγηση ἄδειας μόνον γιά τήν ἀντικατάσταση ἐκλιπόντος κληρικοῦ. Σχετικά μέτρα λήφθηκαν στήν Κέρκυρα, ἴσως μέ τήν αὐγή τοῦ 15ου αἰῶνα, ὅλα δέ τά αἰτήματα τοῦ κλήρου καί τῆς κοινότητας τῆς Κέρκυρας πού κατατέθηκαν τό διάστημα 1406-1414 γιά τήν ἄρση τῶν ἀπαγορεύσεων ἀπορρίφθηκαν. Ἀνάλογα μέτρα λήφθηκαν καί γιά τήν Εὐβοία τό 1417, ὅπου διατάχθηκε ἡ διερεύνηση τῶν πραγματικῶν ἀναγκῶν τῶν ὀρθόδοξων σέ κληρικούς καί ἀπαγορεύτηκαν στό μέλλον νέες χειροτονίες πού ὑπερέβαιναν τόν καθορισμένο ἀριθμό. Στή διοίκηση τῆς Κρήτης ἐπίσης, τό Συμβούλιο τῶν δέκα ἀπαγόρευσε τό 1454 τή χειροτονία νέων ἱερέων γιά μιά πενταετία, καί ὄρισε νά ὑπάρχει ἕνας μόνον ἱερέας σέ κάθε χωριό. Ἡ ἀπόφαση ὡς πρός τόν μέγιστο ἀριθμό τῶν ἐφημερίων ἀνά χωριό θά ἐπαναληφθεῖ καί τό 1509. Μέ ἀνάλογο τρόπο ὀρίστηκε καί στήν Κύπρο τό 1512 ὁ μέγιστος ἀνά χωριό ἀριθμός ἐφημερίων.

Οἱ προβαλλόμενοι στά σχετικά διατάγματα λόγοι παρέμβασης ποικίλλουν κατά περίόδους. Κατά τόν 15ο αἰῶνα συνήθης αἰτιολογία εἶναι ἡ τάση τοῦ ὀρθόδοξου ἀνδρικοῦ πληθυσμοῦ νά ἐντάσσεται στίς τάξεις τοῦ κλήρου γιά νά ἀπαλλαγεῖ ἀπό τίς ἀγχαρεῖες,

ή δύναμη έπιρροής του κλήρου στον όρθόδοξο λαό και ό πρωταγωνιστικός ρόλος του, ιδίως στην Κρήτη, στά έπαναστατικά κινήματα που κατά καιρούς λάμβαναν χώρα, και ό κίνδυνος που διέτρεχε ή «καθολική πίστη» από την υπερβολική αύξηση των κληρικών. Άπό τον 17ο αιώνα ό δογματικός χρωματισμός της χριστιανικής πίστης απαλείφεται, ή δέ προσπάθεια της Βενετίας αναφέρεται στη διασφάλιση της χριστιανικής ευσέβειας, ή όποια κινδύνευε από τον πληθωρισμό των ιερέων, μέ τον αναπόφευκτο ανταγωνισμό τους για ή έξεύρεση κάποιας θέσης έφημερίου ή ιεουργού, και από ή γνωστική τους ανεπάρκεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο ό έλεγχος των χειροτονιών λειτουργούσε, σύμφωνα μέ τό σκεπτικό της Βενετίας, προς τό συμφέρον του όρθόδοξου δόγματος.

Παρά τίς προσπάθειες όμως της βενετικής αρχής, ό αριθμός του κλήρου αποδεικνύεται μεγάλος. Στην Κέρκυρα δέν είναι γνωστός ό αριθμός των ιερέων στίς αρχές του 15ου αιώνα που προκάλεσε την παρέμβαση της Βενετίας, από τίς καταγραφές όμως του 17ου αιώνα και έξής διαπιστώνεται ότι πράγματι ό αριθμός των ιερέων ήταν μεγάλος σε σχέση μέ τον πληθυσμό του νησιού. Τό 1641 οί ιερείς της υπαίθρου ήταν 221 σε πληθυσμό περίπου 20.000, ένω περί τό 1739 αναφέρονται 630 κληρικοί. Στην Κρήτη ό αριθμός των ιερέων έως τό τέλος του 16ου αιώνα δέν εμφανίζεται ιδιαίτερα μεγάλος (περί τό 1583 σε πληθυσμό 206.934 κατοίκων υπήρχαν 1.202 ιερείς ή 1 ιερέας ανά 172 κατοίκους), ό αριθμός όμως θά αύξηθει σημαντικά στον 17ο αιώνα, τό 1638 μάλιστα γίνεται λόγος για 2.800 ιερείς σε όλόκληρο τό νησί.

Τό ζήτημα της χειροτονίας του κλήρου δέν αντιμετώπιστηκε μέ ένιαίο τρόπο σε όλη ή βενετική επικράτεια, λόγω της διαφορετικής οργάνωσης των τοπικών εκκλησιών. Σε όλες όμως τίς περιπτώσεις τό ένδιαφέρον της Βενετίας αποδεικνύεται έντονο, και επικεντρώνεται στον έλεγχο των γνώσεων και της ήθικης ζωής των υποψηφίων.

Στην Κρήτη, ή διαδικασία για ή χειροτονία των υποψηφίων ιερέων καθορίστηκε μέ απόφαση του Μεγάλου Συμβουλίου της Κρήτης της 23ης Όκτωβρίου 1360 και μέ άλλες νεότερες του Συμβουλίου των δέκα της 13ης Νοεμβρίου 1454 και της 19ης Φεβρουαρίου 1509. Στην Κέρκυρα και γενικότερα στά νησιά του Όιονίου ή σχετική διαδικασία κωδικοποιήθηκε από τον γενικό προνοητή Άντώνιο Pisani στό διάταγμα της 25ης Μαΐου 1631. Άκολούθησαν τό διάταγμα του γενικού προνοητή Όερώνυμου Corner της 15ης Μαΐου 1684, τό διάταγμα του γενικού προνοητή Βικέντιου Vendramin της 27ης Όουνίου 1694 που επικύρωνε τό διάταγμα του Pisani, τό διάταγμα του γενικού προνοητή Γεωργίου Pasqualigo της 22ης Μαΐου 1721, τό διάταγμα του γενικού προνοητή Γεωργίου Grimani της 12ης Αυγούστου 1740 που επανέφερε σε ισχύ τό διάταγμα του Pisani, τό δίπλω-

μα τῆς Συγκλήτου τῆς 18ης Ἀπριλίου 1743 καί τό διάταγμα τοῦ γενικοῦ προνοητῆ Αὐγουστίνου Sagredo τῆς 5ης Ἰουλίου 1755.

Στίς περιοχές ὅπου δέν ὑπῆρχε ὀρθόδοξος ἐπίσκοπος οἱ ὑποψήφιοι πρός χειροτονία ἦταν ἀναγκασμένοι νά μεταβοῦν σέ ἄλλες περιοχές γιά νά χειροτονηθοῦν. Ὁ τόπος καθοριζόταν ἀπό τή Βενετία, ἡ ὁποία ἀπαγόρευε τή μετάβαση σέ ἐπισκόπους ἐκτός τοῦ βενετικοῦ κράτους, γιά τήν ἀποφυγή ἐξαρτήσεων μέ ἐκκλησιαστικά κέντρα τοῦ βυζαντινοῦ καί στή συνέχεια τοῦ τουρκοκρατούμενου χώρου πού θά μπορούσαν νά ταράξουν τήν κυριαρχία της. Οἱ ὑποψήφιοι ἱερεῖς τῆς Κρήτης ἔπρεπε νά μεταβοῦν στίς βενετικές κτήσεις στήν Πελοπόννησο, δηλαδή στή Μεθώνη καί τήν Κορώνη ἕως τό 1500, στή συνέχεια στή Μονεμβασία καί ἀκολούθως στήν Κεφαλληνία καί ἀργότερα στή Κύθηρα. Οἱ ὑποψήφιοι ἱερεῖς τῆς Κέρκυρας κατευθύνονταν κυρίως πρός τούς ἐπισκόπους Κεφαλληνίας-Ζακύνθου καί Λευκάδος. Ἡ τακτική πάντως αὐτή, παρά τίς ἀπαγορεύσεις δέν ἐτηρεῖτο μέ ἰδιαίτερη ἀυστηρότητα. Ἔτσι γιά παράδειγμα, οἱ κερκυραῖοι ὑποψήφιοι ἐχειροτονοῦντο συνήθως ἀπό τούς πλησιόχωρους ἐπισκόπους Παραμυθίας, Δελβίνου καί Χειμάρρας, Βουθρωτοῦ καί Γλυκέως, Δυρραχίου, Αὐλῶνος, ἐνῶ δέν λείπουν καί οἱ χειροτονίες ἀπό τόν μητροπολίτη Ἰωαννίνων, τόν πατριάρχη Ὀχρίδος, τόν μητροπολίτη Ἡρακλείας ἢ τόν μητροπολίτη Ἱερισσοῦ καί Ἁγίου Ὀρους.

Σε ἀρκετές ἐπίσης περιπτώσεις οἱ χειροτονίες γίνονταν στόν τόπο τῶν ὑποψηφίων ἀπό τούς παρεπιδημοῦντες ἱεράρχες, παρά τίς σχετικές ἀπαγορεύσεις τῆς Βενετίας, ἡ ὁποία δεχόταν τήν ἐγκατάσταση ξένων ἀρχιερέων στίς κτήσεις της μέ τήν προϋπόθεση ὅτι δέν θά εἶχαν καμιά ἀνάμιξη στή ἐκκλησιαστικά πράγματα τοῦ τόπου, ἀλλά θά ζοῦσαν ὡς ἀπλοί ἱερομόναχοι.

Οἱ ναοί καί οἱ μονές

Ἀπό τούς σωζόμενους καταλόγους καί τά κατάστιχα πού προέρχονται εἴτε ἀπό τίς κατά τόπους ἐκκλησιαστικές εἴτε τίς πολιτικές ἀρχές βεβαιώνεται ὁ ἐξαιρετικά μέγας ἀριθμός ναῶν σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ βενετοκρατούμενου ἑλληνικοῦ χώρου. Ἡ ἔλλειψη γραπτῶν μαρτυριῶν δέν ἐπιτρέπει τή διαμόρφωση σαφοῦς εἰκόνας τοῦ θέματος πρὶν ἀπό τόν 16ο αἰῶνα, γιά τούς 17ο ὅμως καί 18ο αἰῶνες τό σωζόμενο ὑλικό εἶναι ἰδιαίτερα εὐγλωττο. Ἐνδεικτικά, στήν Κέρκυρα βεβαιώνεται ἡ ὕπαρξη τουλάχιστον 78 ναῶν κατά τόν 15ο αἰῶνα, ἐνῶ κατά τόν 16ο αἰῶνα, μόνον στήν πόλη καί στή προάστεια, ὑπῆρχαν 113 ναοί. Στό ἴδιο νησί, ἀριθμοῦνται 453 ναοί τό 1637 καί 832 τό 1754. Στήν Κεφαλονία

τό 1667 αναφέρονται 409 ναοί, ενώ στο τέλος του 18ου αιώνα αριθμούνται 498. Στη Ζάκυνθο κατά τό 1637 οί ναοί ήταν τουλάχιστον 217.

Στους άνωτέρω άριθμούς περιλαμβάνονται και οί μοναστηριακοί ναοί, ό άριθμός των όποιών είναι σημαντικός. Στην Κεφαλονιά του 1667 αναφέρονται 9 μοναστήρια, για να αύξηθοϋν στα 26 στο τέλος του 18ου αιώνα. Στη Ζάκυνθο μνημονεύονται 12. Στην Κέρκυρα ό άριθμός τους κυμαίνεται από 3 τό 1637 έως 13 τό 1755. Στην Κρήτη επίσης, από τό τέλος του 16ου αιώνα και έως την τουρκική κατάκτηση παρατηρείται άνθηση της μοναστικής ζωής και ραγδαία αύξηση του άριθμοϋ των μοναχών και των μοναστηριακών συγκροτημάτων. Τό παράδειγμα της περιοχής Έπάνω Μεραμπέλλου είναι ένδεικτικό, αφού εκεί διαπιστώνεται ή ύπαρξη 48 μοναστηριακών μονάδων, χωρίς να υπολογίζονται τά μετόχια τους.

Ό μεγάλος άριθμός ναών και μονών και ή διαπιστούμενη αύξητική τάση, όφειλόμενη στην εύσέβεια κυρίως του όρθόδοξου πληθυσμοϋ, δέν άφησαν αδιάφορη τή Βενετία, ή όποία άσχολήθηκε έπισταμένως τόσο μέ την ίδρυση όσο και μέ τή λειτουργία τους. Οί κύριοι άξονες της βενετικής πολιτικής στο ζήτημα αυτό ήταν ό περιορισμός των οικοδομών, ή άποφυγή της συγκέντρωσης μεγάλης ακίνητης περιουσίας μέσω των δωρεών και άφιερώσεων, και ό έλεγχος της οικονομικής τους διαχείρισης.

Ό έλεγχος των νεοανεγειρόμενων ναών και μονών άπασχόλησε τή Βενετία έως τό τέλος σχεδόν της παρουσίας της στον έλληνικό χώρο, και εκφράστηκε μέ σημαντικό άριθμό διαταγμάτων και αποφάσεων τόσο της κεντρικής όσο και της περιφερειακής διοίκησης, μέ άμφίβολα πάντως άποτελέσματα. Άξίζει να αναφερθεί ή άπόφαση της Συγκλήτου του 1425 πού άφοροϋσε στην Κέρκυρα και άπαγόρευε τό κτίσιμο ή τόν έγκαινιασμό νέων ναών όρίζοντας ποινή 1.000 δουκάτων στους παρηκόους. Η άπόφαση ίσως αναχαίτισε πρόσκαιρα την παρατηρούμενη τάση, αφού από τά στοιχεία πού διαθέτουμε και άφοροϋν στην περίοδο έως και τό τέλος του 16ου αι. διαπιστώνεται ότι υπήρχαν τουλάχιστον 450 ναοί στο νησί και ότι ό έλεγχος της πολιτείας περιοριζόταν ούσιαστικά στον άστικό χώρο της Κέρκυρας.

Έξαιρετικά σημαντική είναι ή άπόφαση της Συγκλήτου της 10ης Ίανουαρίου 1603 μέ την όποία ή Βενετία έπιχείρησε να ρυθμίσει τά ζητήματα των ναών μέ όμοιόμορφο τρόπο σε όλο τό κράτος και να περιορίσει τίς οικοδομήσεις. Μέ την άπόφαση έπεκτάθηκε στίς κτήσεις τό ίσχύον στη μητρόπολη περί ναών και λοιπών ίδρυμάτων καθεστώς, σύμφωνα μέ τό όποιο κανείς δέν μπορούσε να ιδρύσει ναό, μονή, αδελφότητα ή εύαγές

Ίδρυμα χωρίς τήν προηγούμενη άδεια τής Συγκλήτου καί τοῦ Μεγάλου Συμβουλίου. Μέ τήν απόφαση κλήθηκαν οἱ διοικητές νά ἐφαρμόσουν τόν νόμο καί ὀρίστηκε ὡς ποινή ἡ διηνεκίης ἐξορία γιά τούς παραβάτες καί ἡ καταστροφή τῶν κτισμάτων.

Ἡ ἐπέκταση τῶν μητροπολιτικῶν νόμων μέ τήν ἀνωτέρω ἀπόφαση δέν σήμανε ὅμως ἀπαραίτητα καί τήν ἐφαρμογή τους. Στόν χῶρο τής Κέρκυρας, τά διαθέσιμα στοιχεῖα πού ἀφοροῦν στό δεύτερο μισό τοῦ 17ου καί στόν 18ο αἰ., δείχνουν μιá ἀξιόλογη δραστηριότητα ἴδρυσης ἢ ἀνοικοδόμησης ναῶν τόσο στήν πόλη ὅσο καί στήν ὑπαιθρο, πού προφανῶς ὑπερέβαινε τίς πραγματικές λατρευτικές ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ. Στή Ζάκυνθο, οἱ ἀνωτέρω ἀπαγορευτικές διατάξεις ἐπαναλήφθηκαν ἀπό τόν γενικό προνοητή Φραγκίσκο Grimani, ὁ ὁποῖος σέ διάταγμα τής 28ης Δεκεμβρίου 1705 ἀπαγόρευσε τήν ἀνέγερση ναῶν χωρίς τήν ἄδεια τής Συγκλήτου καί τοῦ γενικοῦ προνοητῆ. Μέ τό ἴδιο θέμα ἀσχολήθηκε καί ὁ γενικός προνοητής Αὐγουστίνος Sagredo στό γενικό διάταγμα τής 26ης Αὐγούστου 1754, στό ὁποῖο ἐπεσήμαινε τήν ἐκτεταμένη καί χωρίς πρόβλεψη οἰκοδόμηση ναῶν καί κοινοβίων στόν ἰόνιο χῶρο, καί ὀριζε τήν αὐστηρή τήρηση τοῦ νόμου τοῦ 1603.

Μοναδική περίπτωση στήν ὁποία ἡ ἀνέγερση ναῶν εὐνοήθηκε, ἔστω καί πρόσκαιρα, ἦταν ἡ Λευκάδα, ὅπου ἡ οἰκοδόμηση ναῶν στή νέα πρωτεύουσα τοῦ νησιοῦ (τήν Ἀμαξική) ἔγινε μέ τήν ἐνθάρρυνση τοῦ γενικοῦ καπιτάνου Φραγκίσκου Morosini καί τῶν βενετῶν προνοητῶν καί μέ τήν παραχώρηση οἰκοπέδων τοῦ δημοσίου.

Οἱ ναοί διακρίνονταν σέ δύο κατηγορίες: τούς ναούς ἰδιωτῶν (*jus patronato privato*) καί τούς ναούς τοῦ δημοσίου (*jus patronato pubblico*). Σέ αὐτές ὡς τρίτη θά μπορούσε νά προστεθεῖ ἐκείνη τῶν μοναστηριακῶν. Κυρίαρχη κατηγορία, ἀπό τήν ὁποία ἀπέρρεαν οἱ δύο ἐπόμενες, ἦταν ἡ πρώτη. Ἄν μάλιστα ληφθεῖ ὑπόψη ὅτι οἱ δημόσιοι ναοί ἦταν προηγουμένως ναοί ἰδιόκτητοι πού περιῆλθαν στό δημόσιο, καθῶς καί ὅτι οἱ μοναστηριακοί εἶχαν τήν ἀρχή τους σέ κάποιον κτήτορα, τότε ὅλοι οἱ ναοί ἀνήκαν ἀρχικά σέ ἓνα ἢ περισσότερα πρόσωπα πού τούς ἀνήγειραν, τούς προίκισαν καί εἶχαν τή φροντίδα τους.

Οἱ ναοί ἰδιωτῶν μπορούσαν νά ἀνήκουν σέ μεμονωμένα πρόσωπα, σέ ομάδα συγγενῶν προσώπων, ὅποτε χαρακτηρίζονταν ὡς ναοί γενεᾶς ἢ ἀδελφοσύνης, ἢ ἀκόμη νά ἀποτελοῦν μέρος ἑνός τιμαρίου. Οἱ ναοί αὐτοί ἀποτελοῦσαν ἰδιοκτησία τῶν κτητόρων τους, μεταβιβαζόμενοι ὅπως καί τά ὑπόλοιπα περιουσιακά τους στοιχεῖα, καί λογίζονταν ὡς ἀνεξάρτητοι ἀπό κάθε πολιτική ἢ ἐκκλησιαστική ἀρχή, στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ ἀνεξαρτησία τους γνώρισε πολλούς περιορισμούς,

ένω από τον 18ο αί. η λειτουργία και διαχείρισή τους εντάχθηκαν στις γενικότερες περί ναών ρυθμίσεις.

Οί ναοί αδελφότητας (*confraternita*) ή αδελφάτα προσδιορίζονται από την παρουσία ομάδας κτητόρων οργανωμένων σε σωματείο. Οί ναοί αυτοί δέν συνιστούν ξεχωριστή κατηγορία, αλλά εντάσσονται στην ευρύτερη κατηγορία των ιδιωτικού δικαίου ναών. Η διάκρισή τους οφείλεται στον διαφοροποιημένο τρόπο διαχείρισης, ενώ ο προσδιορισμός τους εκφράζει μάλλον τον τρόπο άσκησης της διαχείρισης παρά τους ίδιους τους κατόχους του ναού. Ός επιμέρους διάκριση στην ομάδα των συναδελφικών ναών λογίζονται οί ναοί της «κοινότητος», στους οποίους τά κτητορικά δικαιώματα κατείχε ή κοινότητα του χωριού.

Οί ναοί δημοσίου δικαιώματος (*jus patronato pubblico*) ανήκαν στό δημόσιο και είχαν περιέλθει σε αυτό λόγω κυρίως της έκλειψης των κτητόρων τους. Οί ναοί αυτοί παραχωρούνταν σε κληρικούς ή σε εκκλησιαστικούς φορείς ως οικονομική ένισχυση ή ως έκφραση ανταμοιβής. Όρισμένες φορές, και παρά την απαγόρευση της εκμετάλλευσης των εκκλησιαστικών περιουσιών από λαϊκούς, παραχωρούνταν τιμητικά και σε μή ιερωμένους, οί όποιοι είχαν παράσχει μεγάλες υπηρεσίες στό κράτος, ή ακόμη και σε οικογένειες. Η παραχώρηση του ναού γινόταν από την τοπική βενετική διοίκηση ή τον γενικό προνοητή, και επικυρωνόταν από τή βενετική Σύγκλητο, ή απ' ευθείας από τή Σύγκλητο. Στην κατηγορία των ναών του δημοσίου θά πρέπει νά ενταχθούν και εκείνοι που ανήκαν στις κατά τόπους αστικές κοινότητες. Οί ναοί αυτοί βρίσκονταν υπό την άμεση έποπτεία των συνδίκων της πόλης, οί όποιοι ήταν υπεύθυνοι για τή διοίκηση, τή διαχείριση και τή τακτική τους λειτουργία.

Οί μοναστηριακοί ναοί αποτελούσαν ομάδα χωρίς απόλυτα ακριβή όρια, αφού σημαντικά μοναστήρια ανήκαν σε ιδιώτες ή αδελφότητες και λογίζονταν ως ναοί ιδιόκτητοι ή συναδελφικοί, μέ συνέπεια τή μερική εφαρμογή σε αυτούς των περί μοναστηρίων πολιτειακών νομοθετημάτων. Μέ τά δεδομένα αυτά, θά μπορούσαμε νά πούμε ότι λογίζονταν ως μοναστήρια και υπάγονταν πλήρως στις περί μοναστηρίων πολιτειακές διατάξεις εκείνα τά όποια μέ κανένα τρόπο δέν ανήκαν σε άλλη κατηγορία ή εκείνα των όποιων τά κτητορικά δικαιώματα κατείχε ή μοναστική αδελφότητα. Τά μοναστήρια διακρίνονταν σε ανδρικά και γυναικεία, χωρίς νά λείπουν και τά μικτά. Η λειτουργία τους ρυθμιζόταν από τον έσωτερικό κανονισμό τους καθώς και από τά έκάστοτε έκδιδόμενα γενικά ή ειδικά περί μονών διατάγματα.

Οί κατηγορίες ναών και οί διακρίσεις δέν αποτελοῦσαν φυσικά στεγανά. Ἡ πραγματικότητα ἦταν περισσότερο περίπλοκη, ἀφοῦ εἶχε νά παρουσιάσει περιπτώσεις πού ἀνήκαν ταυτόχρονα σέ περισσότερες τῆς μιᾶς κατηγορίες. Σημειώνουμε τέλος τά μετόχια τά ὅποια δέν αποτελοῦν συμπαγή μέ κοινά χαρακτηριστικά ὁμάδα ναών, ἀλλά μιά ποικιλία ἰδιαιτεροτήτων μέ κοινό χαρακτηριστικό τήν περιουσιακή καί διαχειριστική τους ἐξάρτηση, ὄχι ὅμως ἀπαραίτητα καί τήν κατοχή τῆς κυριότητας.

Ἡ λειτουργία τῶν ναών καί τῶν μονῶν ρυθμιζόταν ἀπό τούς κανονισμούς τους, ὅπως αὐτοί εἶχαν καθοριστεῖ ἀπό τούς κτήτορες ἢ τίς κτητορικές ἀδελφότητες οἱ ὁποῖες εἶχαν τή φροντίδα τους. Εἰδικότερα τά μοναστήρια λειτουργοῦσαν σύμφωνα μέ τούς κανόνες τῆς «μοναδικῆς» πολιτείας, στούς ὁποίους λογίζονταν τόσο οἱ παγιωμένοι στήν ἐκκλησιαστική παράδοση κανόνες ὅσο καί οἱ ἐπιμέρους κανονισμοί οἱ ὁποῖοι εἶχαν συνταχθεῖ ἀπό τούς ἰδρυτές τῶν μονῶν, κληρικούς ἢ λαϊκούς, ἢ τούς πρώτους ἡγουμένους τους. Πέρα ὅμως ἀπό αὐτούς, συγκεκριμένοι τομεῖς τῆς λειτουργίας καί διαχείρισης τῶν ναών καί τῶν μονῶν διέπονταν ἀπό τά πολιτειακά διατάγματα πού ἐκδίδονταν κατά καιρούς.

Ἡ Βενετία, ἕως τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. δέν ἐπεδίωξε τή συνολική ρύθμιση τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦσαν στούς ναούς καί τίς μονές. Ἀντίθετα ἐπεδίωκε τή λύση στό ἐκάστοτε ζήτημα μέσῳ τῆς ἐνεργοποίησης τῶν ἰδιαίτερων κανονισμῶν τους καί μόνον σέ περίπτωση ἔκδηλης ἀδιαφορίας τῶν ὑπευθύνων οἱ κανονισμοί παρακάμπτονταν. Κύριος στόχος της ἦταν ἡ διατήρηση τῶν ἱερῶν ἰδρυμάτων (ναῶν καί μονῶν) στό ὕψος πού ἡ χρήση τους, ὡς χώρων λατρείας τοῦ Θεοῦ, ἐπέβαλλε. Τό ἐνδιαφέρον της ἐστιαζόταν στήν ὁμαλή λειτουργία τους, στήν τακτική τέλεση τῆς λατρείας, στήν πλήρωση τῶν κενῶν θέσεων τῶν ἱερουργῶν, στή συντήρηση τοῦ κλήρου μέ τή δίκαιη κατανομή τῶν ἐφημεριῶν. Εἰδικότερα ὅμως τό ἐνδιαφέρον της στρεφόταν στήν ἐπεξεργασία διαχειριστικῶν μεθόδων ἀυξανόμενης σταδιακά πολιτειακῆς παρέμβασης, πού σκοπό εἶχαν τήν πάταξη τῶν διαπιστούμενων διαχειριστικῶν καταχρήσεων, τήν ὑπέρ τῶν ναῶν διαχείριση τῶν ἀκινήτων περιουσιῶν τους, τήν προστασία τους ἀπό καταχρήσεις ἢ ἰδιοποιήσεις καί τήν ἀπαγόρευση τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν εἰσοδημάτων τῶν ναῶν ἀπό λαϊκούς. Ἐντονότερη κατέστη ἡ παρουσία τῆς πολιτείας στόν ἰόνιο χῶρο μέ τήν ἔκδοση τοῦ διατάγματος τοῦ γενικοῦ προνοητῆ Αὐγουστίνου Sagredo τό 1754, μέ τό ὅποιο ἐγκαινιάστηκε ἡ δραστική πολιτειακή παρέμβαση στήν οἰκονομική διαχείριση τῶν ναῶν καί τῶν μονῶν, μέ τήν ἐπιβολή ἑνός ἐνιαίου μοντέλου τό ὅποιο εἶχε ὡς κύριους ἄξονες τή λεπτομερή τήρηση βιβλίων, τήν ἀπόδοση λογαριασμῶν καί τόν ἔλεγχο τῶν πεπραγ-

μένων τῶν ἐκάστοτε διαχειριστῶν. Τό διάταγμα περιέχει γενικές διατάξεις περί ναῶν καί εἰδικές γιά τούς συναδελφικούς, τούς ιδιόκτητους καί τούς δημόσιους ναούς, γιά τά ἀνδρικά καί τά γυναικεῖα μοναστήρια καί τίς ἀδελφότητες τοῦ λατινικοῦ δόγματος.

Ἰδιαίτερα ἀπασχόλησε, τέλος, τήν πολιτεία τό ζήτημα τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας. Μέ τήν ἀπόφαση τῆς Συγκλήτου στίς 26 Μαρτίου 1605, μέ τήν ὁποία ἐπεκτάθηκαν στίς κτήσεις οἱ ἰσχύουσες στή μητρόπολη διατάξεις, ἐπιδιώχθηκε νά τεθοῦν ὑπό ἔλεγχου οἱ ἀκίνητες περιουσίες, πού ἀφιερώνονταν γιά φιλανθρωπικούς ἢ χάριν εὐσεβείας σκοπούς σέ ναούς καί ἰδρύματα, μέ στόχο τήν ἀξιοποίησή τους μέσω τῆς τακτικῆς τους ρευστοποίησης. Ἡ ἐνέργεια αὐτή δέν εἶχε ἀποτελέσματα, τουλάχιστον στά νησιά τοῦ Ἰονίου. Ὅταν μάλιστα κατά τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. ἐπιδιώχθηκε νά τεθεῖ σέ ἐφαρμογή, προκλήθηκε θύελλα ἀντιδράσεων μέ τελικό ἀποτέλεσμα τήν ἐγκατάλειψη κάθε περαιτέρω προσπάθειας. Ἡ ἀποτυχία τοῦ ἐγχειρήματος αὐτοῦ δέν ὀφειλόταν τόσο σέ ἀδυναμία ὑλοποίησης τοῦ προγράμματος ὅσο στήν πρόθεση ἀποφυγῆς τῆς ρήξης μέ τό ντόπιο στοιχεῖο γιά λόγους πολιτικῆς σκοπιμότητας, ἀφοῦ ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰ. ἡ Βενετία ἀποφεύγει ὁ,τιδήποτε θά μπορούσε νά διαταράξει τήν τάξη καί νά στρέψει ἐναντίον της τόν ντόπιο πληθυσμό, σέ μιά ἐποχή πού ἡ δύναμη ἀντίδρασης ἀπό μέρος της σταδιακά μειωνόταν.

Ἀπόφαση τοῦ *reggimento* τῆς Κέρκυρας γιά τήν ἐκλογή τοῦ μεγάλου πρωτοπαπᾶ.

1555, 18 Δεκεμβρίου

Ἔκδ.: G. Rojago, *Le leggi municipali delle isole jonie dall' anno 1386, fino alla caduta della Repubblica Veneta*, τ. 1, Κέρκυρα 1846, σσ. 68-69· τ. 2, Κέρκυρα 1848, σσ. 117-118 (Στόν δεύτερο τόμο ἡ ἀπόφαση παρουσιάζει μικρές λεκτικές διαφορές ἀπό ἐκείνη τοῦ πρώτου τόμου).

1555 Decembre 18.

Il clarissimo Reggimento sedendo.

Uditi in contraditorio giudicio li Sp.li Sindici della Magnifica Comunità, e li Reverendi Papà del Colleggio, sopra l' ellection del novo Protopapà, che s' ha da ellezer, pretendendo cadauna delle parti che tali ellectioni li pervenisse a essi, ed aldide le parti con li suoi advocati in lunga disputacione, e considerate tutte le scritte produte et allegate per ambe le parti, e considerate le cose che circa ciò si ha da considerare, e precipue li disordini molti seguiti sotto il Protopapà deffunto, e considerato che la elecion del novo Protopapà non saria fatta con quella sincerità che si convenirà a tal grado quando fosse fatta da essi Papà C.N.J. a quo cuncta recte procedunt su di ciò ha terminato, e sentenziato che sia fatta a questo modo.

Che dalli Papà del Colleggio che si attrova al presente sia fatta l' elezione di tanti Papà che il Colleggio sia conducto al numero di 20 juxta l' elletion del clarissimo S.r Simon Leon precessor Nostro, li quali Papà siano eletti secondo la forma di detta terminacione, e dopo per il Consiglio della Magnifica Comunità siano eletti 30 cittadini di questa città delli più savj, prudenti, e cattolici che si attroverà, li quali siano eletti a bossoli e balotte secondo l' ordinario, li quali 30, con li 20 Papà e con il clarissimo Reggimento e giudici annali debbano far l' elezione del nuovo Protopapà a bossoli e balotte, e non s' intenda rimasto se non passerà la mettà delle balotte, potendo esser tolti cadauno che se riputerà meritevole a tal grado sì dalli 20 Papà come di quelli di fora via, e quello che scoderà più balotte, s' intenda esser rimasto, dovendo tuor l' investidura dal clarissimo Reggimento secondo l' ordinario, et acciocchè abbia causa di vivere costumatamente, e religiosamente senza far mangiarie alli populi, ha terminado che passando cinque anni della sua elezione si debba di nuovo ridur insieme trenta eletti dal Consiglio con li 20 Papà, il Reggimento e giudici et di nuovo approbar et confermar esso Protopapà, et caso che per la sua mala vita, et tristi costumi non sarà confermado, in tal caso si debbi far altro nel luogo suo, nel modo sopradetto, et cosi s' abbi da osservar da 5 anni in 5 anni. Terminando che li Papà del Colleggio siano e s' intendano essere sempre al numero de vinti, giusta la concessione dell' Eccellentissimo Senato, essendo obligadi li Papà, sempre come mancherà uno del Colleggio, elezzer un' altro in luogo suo, in termine di mese uno, e non ellegendosi il Consiglio della Città debba far essa elezione, e questo acciò detto Colleggio sia

Οργάνωση της ορθόδοξης εκκλησίας

sempre integro, et che venendo occasione di far Protorapà, lo possino far più sincero di quello si farà al presente che detto Colleggio è ridotto al numero di vinti, et questo s' intenda sempre a beneplacido dell' Illustrissima Signoria Nostra.

2

Προνόμια τοῦ μητροπολίτη Φιλαδελφείας. Ἀπόσπασμα.

1651, Ἰούνιος

Ἔκδ.: Μ. Ι. Μανούσακας, Ἀνέκδοτα πατριαρχικά γράμματα (1547-1806) πρὸς τοὺς ἐν Βενετία μητροπολίτας Φιλαδελφείας καὶ τὴν ὀρθόδοξον ἑλληνικὴν ἀδελφότητα, Βενετία 1968, σσ. 64-66.

Ἰωαννίκιος ἐλέω Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως,
Νέας Ῥώμης καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης

Εὐγενέστατατοὶ καὶ ἐπιφανέστατοὶ, οἱ ἐν τῇ θεοφρουρήτῳ πόλει τῶν Ἐνετῶν, ὃ τε γαστάλδος καὶ γοβερναδόροι καὶ οἱ λοιποὶ εὐλογημένοι χριστιανοί, ...

.....
προσηνέχθη καὶ ἀπεκομίσθη ἴσον γράμματος τοῦ μακαρίτου ἐν πατριάρχαις γέροντος κῦρ Παρθενίου ἐμάρτυρον καὶ ἐνυπόγραφον σιγίλλιῶδες, χρυσοβούλλου λόγον ἐπέχον καὶ ἀναγνωσθέντος καὶ διαγνωσθέντος ἐπὶ συναινέσει καὶ παρουσίᾳ τῆς παρατυχούσης ἱερᾶς τῶν ἀρχιερέων ὁμηγύρεως, ἀνεφάνη τὸ τῆς Ἐκκλησίας φιλόδωρον καὶ τὸ τοῦ ὕψους αὐτῆς μεγαλόδωρον ἢ φιλότιμον, δαψιλῶς ἐπιβραβευσούσης τὰ πνευματικὰ αὐτῆς καὶ θεῖα χαρίσματα, πρὸς οὓς ἡ πάνσοφος ἐκλογή τῆς θείας προνοίας ἀξιους αὐτῆς ἀπεφήνατο τοῦ τοιοῦτου μεγάλου δωρήματος τε καὶ χαρίσματος, ὧν ἐστι καὶ τὸ ἐπικοσμηθῆναι τὸν ἱερώτατον μητροπολίτην Φιλαδελφείας κῦρ Ἀθανάσιον Βελεριανὸν ἐκκλησιαστικαῖς δωρεαῖς, πατριαρχικαῖς φιλοτιμίαις, μίτραν ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιβεβλησθαι, σάκκον ἀμφιέννυσθαι ἐν τῷ τὴν ἀναίμακτον καὶ θεῖαν λειτουργίαν τῷ Πατρὶ τῶν φώτων προσφέρειν, παρεπομένως καὶ ὡς πέρ τινα σκοπὸν ἄλλον, τὰς ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις τὰς καθ' ἡμᾶς θεωρεῖν, διευθετεῖν κατὰ νόμους ἱερῶν τὰς συμβαινούσας ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὀρίοις τῶν κλεινῶν Ἐνετιῶν, τοῦτο μὲν κατὰ χάριν φιλοτήσιον τῆς ἐκλαμπροτάτης καὶ γαληνοτάτης ἀρχῆς τῆς θεοσώστου Βενετίας, τοῦ ὑψηλοτάτου καὶ μεγαλοδόξου πριγκίπου, καὶ πάσης τῆς περὶ αὐτὸν ἀξιωτάτης Γερουσίας, τοῦτο δὲ κατ' εὐφημίαν καὶ ἔπαινον τοῦ στάδου αὐτῆς καὶ κόσμου καὶ ἀναπαύσεως αὐτῆς, τοῦτο δ' ἐπὶ τούτοις καὶ διὰ τὸ εἶναι τὸν διαληφθέντα ἱερώτατον κῦρ Ἀθανάσιον Φιλαδελφείας ἄξιον ποιμένα καὶ σοφόν, ἀκέστορα θεῖον καὶ πνευματικὸν τῶντι, ἱκανὸν διοικεῖν ὡς εἰκὸς τοὺς ἐνδεῶς ἔχοντας θεραπείας τε καὶ ἐπισκέψεως ἀρμοζούσης. Ἄπερ οὖν συνορῶντες καὶ οἱ νοῦν λαβόντες καλῶς καὶ ἀγαθῶς ἔχοντα, δεῖν ᾤθημεν ἐπιβεβαιῶσαι καὶ δι' ἡμετέρου κατασφάλισσασθαι γράμματος ... ὁ αὐτὸς μητροπολίτης Φιλαδελφείας κῦρ Ἀθανάσιος ... εἶη καὶ λέγοιτο ἐπίτροπος καὶ ἔξαρχος πατριαρχικός, ὡσαύτως καὶ οἱ κατὰ καιροὺς μετ' αὐτὸν ἀρχιερατεύσοντες, φορῶν ἐπὶ κεφαλῆς μίτραν, ἐνδύμενος σάκκον ἐν τῷ ἐγγίξειν τῷ Θεῷ, ἱεουργῶν τὴν πνευματικὴν

Σπύρος Καρύδης

λατρείαν, ... ἔχων ἄδειαν παρὰ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας καὶ μεγαλειότητος ἐπιστατεῖν καὶ ἐφορᾶν πάσας τὰς κατὰ τόπον περὶ αὐτὸν ἐκκλησίας, καθ' ἡμᾶς μὲν οὐσας, ὑπὸ δὲ τὴν γαληνοτάτην ἀρχὴν τῶν Ἑνετῶν διατελούσας καὶ διακυβερνᾶν τοὺς ἐν αὐταῖς λόγῳ ἀληθείας, καὶ κρίνειν καὶ διακρίνειν καὶ ἀναθεωρεῖν πάσας τὰς ἐμπιπτούσας ἐκκλησιαστικὰς ὑποθέσεις νομίμως καὶ κανονικῶς, καὶ ἀποφαίνειν, ὡς πρόσωπον ἔχων ἡμέτερον καὶ πατριαρχικὸς ἐπίτροπος καὶ ἕξαρχος καὶ ὢν καὶ λεγόμενος, καὶ οἷα χεὶρ δεξιὰ τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας ἐνεργεῖν καὶ πράττειν τὰ τῇ εὐσεβείᾳ προσήκοντα, πρὸς κοινοφελῆ καὶ ψυχωφελῆ σωτηρίαν, καὶ τὰς χειροτονίας ἐπιτελεῖν διακόνων τε καὶ ἱερέων ἐν τῇ τῶν Κερκύρων νήσῳ, καθ' ἣν δοθησομένην ἄδειαν παρὰ τῆς μεγάλης καὶ λαμπρᾶς καὶ κοσμοφήμου ἀρχῆς, τῆς κλεινῆς Ἑνετίας. Πρὸς τούτοις δὲ ποτε καὶ ἐν Κυρίῳ ἐκδημήσαντος τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κεφαλληνίας καὶ Ζακύνθου καὶ τῶν ὧδε ἀπάραντος, διὰ τε τὸ μῆκος τῆς ὁδοῦ καὶ τὸ δυσχερὲς τοῦ πράγματος καὶ τῆς ἐπικυμαινούσης φορᾶς τῆς ἐνεστῶσης περιστάσεως, αὐτὸς οὗτος ὁ ἱερώτατος μητροπολίτης Φιλαδελφείας κύρ Ἀθανάσιος ἔχοι ἄδειαν, κατὰ τόπον ἐκλογῆς γενομένης, χειροτονεῖν ἕτερον κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ὑποτύπωσιν καὶ κανονικὴν ἀπόφασιν, ἄνευ τῆς τοῦ ἱεροῦ συνθρόνου ἐγκαθιδρύσεως, ψήφων γενομένων ὑπὸ τριῶν ἐπισκόπων, τούλάχιστον ἐπὶ δύο, ἀνεπιλήπτως, καὶ λαμβάνειν τὸ τῆς Ἐκκλησίας δικαίωμα ἀρκούντως λόγῳ ὑποταγῆς καὶ εὐπειθείας τῆς περὶ αὐτὴν καὶ ἐνδείξεως φιλοφροσύνης καὶ πέμπειν αὐτὰ πρὸς ἀναψυχὴν καὶ παραμυθίαν τῆς Ἐκκλησίας ...

Ἐπὶ γὰρ τούτοις ἀπελύθη καὶ ὁ παρῶν πατριαρχικὸς ... λόγος ... ἐν ἔτει σωτηρίῳ αὐχων αὐχων ...

3

Ἀπόφαση τῆς βενετικῆς Συγκλήτου μέ τὴν ὁποία ἐπεκτείνεται ἡ ἰσχὺς τῶν μητροπολιτικῶν διατάξεων πού ἀφοροῦν τὴν ἴδρυση ναῶν, μονῶν, νοσοκομείων καὶ ἄλλων εὐαγῶν ἰδρυμάτων στὶς κτήσεις.

1604 (1603 m.v.), 10 Ἰανουαρίου

Ἔκδ.: *Raccolta delle più importanti leggi del Sereniss. Maggior Consiglio, e dell' Eccellentiss. Senato Demandate per la sua osservazione, et esecuzione al Collegio Eccellentissimo dei Dieci Savij sopra le Decime in Rialto, e sue Terminazioni Essecutive concernenti le Vendite de Beni lasciati, donati, venduti, alienati, et obligati per più tempo d' anni due. A luochi Pij, Ecclesiastici, et ad Pias Causas*, Βενετία 1735, σσ. 9-10.

1603. 10. Gennaio.

Parte dell' Eccellentissimo Senato. Cap. 1. cart. 60.

Chiese Monasterij, & altri Luochi Pij non si possono fabricar senza licenza dell' Eccellentissimo Senato.

Dalli sapientissimi Progenitori Nostri sono state molte deliberazioni, e principalmente 1337. 22. Marzo nel Maggior Consiglio 1515. 11. Giugno, & 1561. 27 Dicembre pur nel Maggior Consiglio. Che

Οργάνωση της ορθόδοξης εκκλησίας

non si possino mai in questa Città fabricar Chiese, Monasterij, Hospitali, & altri Luochi Pij; senza licenza di questo, & di esso Maggior Consiglio, con le quali hanno regolato in modo questa materia, che in essa non si moltiplica più come si faceva prima senza la debita obbedienza, & saputa della Signoria Nostra. Et perchè da certo tempo in quà, par che nella sudetta materia il medesimo sij introdotto nelle Città, Terre, & Luochi della Signoria Nostra così da Terra, come da Mar.

L' Anderà Parte, che sia commesso à tutti li Rettori delle Città, Terre, & Luochi della Signoria Nostra, così Terrestri, come Marittimi, che non debbano per l' avvenire permettere à chi si sia, cosi persona Religiosa, come Laica, Scole, Confraternità, & et altri sotto qual nome, ò titolo, che dir, ò immaginar si possa. Che fabbrichi, e faccia construir Monasterij, Chiese, Hospedali, ò altri Ridotti de Religiosi, ò Secolari nelle Città, Terre, ò Territorij sottoposti alle loro Giurisdizioni, senza licenza di questo Consiglio. Sotto pena alli Contrafattori, oltre le contenute nelle sopradette Leggi di Bando perpetuo di questa Città di Venezia, e suo Distretto, & di tutto il Stato Nostro, & in pena rompendo i Confini di morir in Priggione. Et le Fabriche fatte siano perse, & similmente il fondo da esser diviso in tutto per mettà à chi farà l' essecuzione, & il Denonciante. La qual essecuzione sia commessa à tutti li Rettori Nostri dove fosse fatta la Fabrica.

4

Ὁ μέγας πρωτοπαπᾶς τῆς Κέρκυρας, ἔπειτα ἀπὸ αἴτημα τοῦ ἱερέα Νικολάου Λαρδέα, ἐφημερίου τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Ἀθανασίου, διασφαλίζει τὰ ἐνοριακά του δικαιώματα, σύμφωνα μὲ τὴν παλαιὰ συνήθεια.

1720, 26 Ἰανουαρίου

Ἔκδ.: Δ. Χρ. Καπάδοχος, Ἡ ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης στὴν Κέρκυρα ἀπὸ τοὺς Μεγάλους πρωτοπαπάδες τὴν ἐνετική περίοδο (1604-1797) (Σύμφωνα μὲ ἀνέκδοτα ἔγγραφα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Κερκύρας), Ἀθήνα 1990, σσ. 327-328 ἔγγρ. 133.

αψκ' Ἰανουαρίου κς'. Προσήχθη παρὰ τοῦ κάτωθι εὐλαβεστάτου ἱερέως ἀναζητοῦντος.

Παναιδεσιμώτατε καὶ Μέγιστε Πρωτοπαπᾶ πόλεως καὶ Νήσου Κερκύρας.

Μέ πολλά εὐτακτον συνήθειαν ὅλη ἡ Ἀνατολική ἐκκλησία καὶ μάλιστα ἡ τῆς περιφήμου Κερκύρας ἄρχισε παλαιόθεν νά πολιτεύεται μέ μεγαλωτάτην ἀκρίβειαν εἰς τὰ τῆς ἐκκλησίας διά νά εὐρίσκεται ἡ κατὰ Χριστόν ἀδελφική ἀγάπη εἰς τοὺς ἐφημερίους τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἐκκλησιῶν. Ἀκολουθώντας λοιπόν ἡ σεβασμία παλαιὰ τάξις ὅτι εἰς ὅποιαν ἐκκλησίαν ἐνταφιασθῆ ὁ πατήρ καθενός ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἐνορίαν καὶ ὄχι ἀπὸ ἄλλην νά λαμβάνουν τὰ παιδιά τους τὰ συνηθισμένα μυστήρια ἢτε ἱερολογίας. Καὶ ἂν κανένα ἀπὸ τὰ παιδιά ἤθελε λάβῃ ἢ ἀγοράσῃ ἢ ἀποκτήσῃ ἄλλον ἢτε ἀδελφάτον ἢτε ἐνορίαν ἢτε μνημα ὄχι ὅμως διά τοῦτο ἔχει ἐξουσίαν νά ὑστερήσῃ τόν πατρικόν ἐφημέριον ἀπὸ ὅσα ὡς ἐφημέριον τόν καρτεροῦν, διά νά μὴν ἐρημωθοῦν αἱ παλαιὰ ἐφημερίαι ὅπου οἱ πρόγονοὶ τῶν

Σπύρος Καρύδης

χριστιανῶν ἐτάφησαν. Προβλέπω ὅμως ἐγὼ ὁ ἀνάξιος δοῦλος τῆς σῆς παναιδεσιμώτητος, ἱερεὺς Νικόλαος ὁ Λαρδέας, ἐφημέριος καθημερινῶς τῆς Μονῆς τοῦ Μεγάλου Ἀθανασίου εἰς τὴν χώραν, ἓνα κακοσύνηθες νεωτέρημα ὁποῦ προχωρᾷ νὰ βαλθῆ εἰς τὴν ἀδελφικὴν τῶν ἐφημερίων ἀγάπη. Ὁ Ἀναστάσιος Δεδότζης πάσχη νὰ λάβῃ τὴν ἱερολογίαν τοῦ γάμου ἀπὸ τὸν εὐλαβέστατον ἐφημέριον ἤτε ἐφημέριον τοῦ ἀγίου Ἐλευθερίου, ὡσάν ὁποῦ εἶναι τῆς σκόλας τῶν ἐργαστηριαρέων καὶ ὡσάν ὁποῦ ὁ ποτέ Μάρκος Δεδότζης, ἀδελφός, ἐτάφη μέ τὴν διαθήκην του εἰς τὴν αὐτὴν μονήν. Δέν μοῦ φαίνεται ὅμως εὐλογον νὰ ἔχῃ ἐξουσίαν ἓνας ἀδελφός μέ τό νὰ ταφῆ εἰς μίαν ἐκκλησίαν νὰ ἡμπορῆ νὰ ὑστερήσῃ τὸν πατρικόν ἐφημέριον ἀπὸ τὰ ἴσα δωσίσματα καὶ ἴδια τῆς ἐφημερίας του, διατί ὁ πατρικός ἐφημέριος εἶναι ὁ καθολικός καθενός ἐνοριτή. Τούτην τὴν σεβασμίαν τάξιν κρατοῦν οἱ τιμιώτατοι ἐνορίταις τοῦ θαυματουργοῦ Σπυρίδωνος εἰς τὴν ὁποίαν εἶναι θαμμένος ὁ πατήρ τους. Μά τί χρεια εἶναι νὰ περιέρχομαι εἰς μερικά παραδείγματα, ἄν ἡ παλαιοτάτη σεβασμία καλὴ τάξις ἀγωνίζεται εἰς διαφέντευσίν μου. Ἡ ὑμετέρα παναιδεσιμότης καὶ τὴν ἐνέργησε καὶ τὴν ἐπρόσταξε ὡς ἡμέτερος πρόεδρος. Ἦ ποτέ ποτέ κανεὶς ἐφημέριος σκόλας ἔλαβεν τόσην αὐθάδειαν νὰ τολμήσῃ εἰς τέτοιον νεωτερισμόν νὰ στεφανώσῃ ἀδελφόν τῆς σκόλας ἔχοντας πατρικόν μνημα ὁ ἀδελφός. Ἦθελε γένη ἓνας θόρυβος, ἓνας κυκεών, μία ἀνωμαλία μία ταραχὴ εἰς ὄλον σχεδόν τό χριστιανικόν τῶν Κερκυραίων γένος. Συντρέχω λοιπόν μέ τὴν παρούσαν ταπεινοτάτην μου, ὅποτε ἤθελε ἔλθῃ ἄλλος ἱερεὺς ἢ ἄλλος πάσης λογῆς νὰ ζητήσῃ τό διατεταγμένον τῆς ἱερολογίας τοῦ ρηθέντος γάμου θέλημα, νὰ μὴν ἤθελε ἢ σὴ παναιδεσιμότητα, ὡς δίκαιος κριτής, τοῦ δώσῃ τὴν ἄδειαν, ἕως τὴν ἐξώφλησιν τῆς παρουσίας. Καὶ τοῦτο ἐπειδὴ καὶ χρεώστης εἶμαι νὰ ζητήσω τὰ δικαιολογήματα τῆς ρηθείσης ἐκκλησίας μου, ἢ ὁποία ἀντάμα μέ ἐμέ ὑποτάσσεται εἰς τὴν ποιμαντικὴν τῆς ράβδον καὶ εἰς τὰς πτέρυγας τοῦ ἐκλαμπροτάτου Κονσέγιου τῆς περιφήμου Κερκύρας, ἧς τελεῖς ποιμὴν θεοπρόβλητος, χάριτι.

αψκ' Ἰανουαρίου κς'.

Ὁ Παναιδεσιμώτατος καὶ Μέγιστος αὐθέντης ἡμῶν Πρωτοπαπᾶς καθήμενος ἐν τῷ ἱερῷ αὐτοῦ κρητήριο ἀκούσας ἐξ ἑνός μέρους τὴν περίληψιν τῆς παρουσίας σκριτούρας καὶ ἐκ τοῦ ἑτέρου μέρους τὸν ρηθέντα μισέρ Ἀναστάσιον Δεδότζη διωρίζοντας ἀποφασίζει ὅτι κατὰ τίς παλαιᾶς ὀρδινιαῖς νὰ ἤθελε ὁ ἄνωθεν Δεδότζης τὰ βαπτίσια καὶ στεφανώματα νὰ τὰ κάμῃ ἀπὸ τὸν ἐφημέριον τῆς μονῆς τοῦ ἀγίου Ἀθανασίου πάντοτε καὶ αἰεὶ, τὴν δέ θανὴν νὰ εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄνωθεν Δεδότζη μετὰ τούς κληρονόμους διαδόχους αὐτοῦ.

Ὁ Μέγας Πρωτοπαπᾶς Κερκύρας Σπυρίδων.

Οργάνωση της ορθόδοξης εκκλησίας

1. Μέγας πρωτοπαπάς Κέρκυρας (Βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη στην Κέρκυρα, Μνημεία, εικόνες κειμήλια, πολιτισμός, Κέρκυρα 1994, σ. 201).

Σπύρος Καρύδης

2. Ο πρωτοπάπας Ζακύνθου Γεώργιος Χουζάν
(Γ. Ρηγόπουλος, *Εικόνες της Ζακύνθου και τα πρότυπά τους*, τ. 2, Αθήνα 2006, σ. 353).